

2003
ročník XLVI

Těšínsko

vlastivědný časopis

číslo 3

Obsah

1

Těšínsko jako součást Moravskoslezského kraje

Radim Prokop

9

Počátky hrušovské továrny na keramické výrobky
Příspěvek ke 150. výročí vzniku

Jiří Palát

21

Zapomenutý misionář z Těšínska – Georg Wenzel Golkowsky

Daniel Spratek

23

O národním souručenství na Místecku

Tomáš Adamec

26

Gojiczek zielóny, pieknie przistrojóny

Markéta Mikysková

29

Olše, Olza, *Alisia

Ondřej Šefčík

31

Władysław Sikora – Hustý život býval / Gęste było życie

Libor Martinek

33

Muzea Těšínska se představují

Výstavní síň Základní školy s polským jazykem vyučovacím v Bukovci

Ivana Wronová

Vydává Muzeum Těšínska v Českém Těšíně

Adresa redakce: Muzeum Těšínska, 737 27 Český Těšín, Hlavní tř. 13 - 15
tel. 558 761 211, fax 558 761 223, E-mail: muzeum @muzeumct.cz

Odpovědný redaktor: Vlasta Byrtusová

Výkonný redaktor: doc. Rudolf Žáček, Dr.

Tajemnice redakce: Vlasta Byrtusová

Redakční rada: dr. Karel Bogar, doc. dr. Mečislav Borák, CSc., Vlasta Byrtusová,
doc. dr. Dan Gawrecki, CSc., doc. dr. Blažena Gracová, CSc., dr. Dušan Janák,
Dr., prof. dr. Zdeněk Jirásek, CSc., dr. Jaromír Kalus, dr. Jiřina Kábrtová,
dr. Irena Korbelařová, Dr., doc. dr. Pavel Kouřil, CSc., dr. Karel Müller,
doc. dr. Radim Prokop, CSc., dr. Erich Šefčík,

Petr Tesař, Jiřina Veselská, doc. Rudolf Žáček, Dr.

Grafický návrh: Petr Tesař, UPGRADE CZ s.r.o., Ostrava

Odevzdáno do tisku: 11. 9. 2003

Vyšlo: 28. 11. 2003

Tisk: Kartis, ul. K. H. Borovského, 733 01 Karviná-Fryštát

Nevyžádané rukopisy, fotografie a kresby se nevracejí.

Za obsah článku zodpovídá autor.

Časopis lze zakoupit v Muzeu Těšínska v Českém Těšíně, Hlavní tř. 13
nebo v jeho pobočkách ve výstavní síni Musaion v Havířově, Dělnická 14,
v Památníku životické tragédie v Havířově-Životících, ve Výstavní síni Muzea
Těšínska v Karvině-Fryštátě, ve Výstavní síni Muzea Těšínska v Jablunkově,
ve Výstavní síni Muzea Těšínska v Orlové, v Technickém muzeu v Petřvaldě.
Rozšiřuje redakce, kde si lze také objednat (i telefonicky) předplatné nebo
jednotlivá čísla časopisu.

Vychází čtvrtletně, cena jednoho výtisku 15 Kč

pro předplatitele 10 Kč

celoroční předplatné 40 Kč a poštovné

Identifikační číslo: ISSN 0139-7605

Evidenční číslo MK ČR: E 11319

Podávání novinových zásilek povoleno Oblastní poštou v Ostravě č. j.

2726/92-P/1 ze dne 30. 11. 1992

Těšínsko jako součást Moravskoslezského kraje

Radim Prokop

Krátké ohlédnutí za minulostí

Začlenění Těšínska do administrativně-politických struktur bylo v minulosti často jednodušší než nyní. Ještě v meziválečném období dalo se jeho ohraničení jednoznačně doložit v systému politických i soudních okresů, které ve vztahu k Moravě respektovaly moravsko-slezskou hranici, směřující po řece Ostravici, jejíž význam byl v tomto smyslu jednoznačný, obdobně jako Odra představovala rozhraní moravského teritoria vůči Opavskému Slezsku a Olši k východnímu Těšínsku, pro něž se označení „polské“ nikdy tolik neuplatnilo jako „české“ Těšínsko. To by si zasloužilo poněkud hlubší víceoborový výklad. S tím do značné míry souvisí převážně geografické vymezení na Těšínsko levobřežní a pravobřežní z hlediska historické celistvosti.

V návaznosti na uvedené územní členění vyznívá dosud používaný výraz Zaolží dosti jednostranně, neboť odráží pohled pouze z jednoho zorného úhlu. Regionální název Těšínsko je pojmově více vyjádřením historickým než geografickým. Odvození od střediskového významu Těšína se přeneslo do sféry politické, etnické a společenské (kulturní). Geografové, snad z nepochopení zdejší složité vývojové problematiky se termínu Těšínsko mnohdy vyhýbali, obcházeli jej a nahrazovali výrazem těšínské pohraničí, těšínské zázemí Ostravska nebo česko-polské

pomezí v těšínském prostředí. Obecně byla těšínská tematika častějším předmětem zájmu ze strany polské než české.

Když došlo od roku 1990 k demokratizaci společenského dění, někteří horliví či nadšení Slezané měli výhrady k názvu města Český Těšín a požadovali pojmenování Slezský Těšín. Necháпали přitom, že v podstatě šlo o odlišení nově vzniklého města v čsl. státě, na rozdíl od historického a mnohem známějšího Těšína (Cieszyna), znamenajícího už pojem v těšínském místopisu. Je vhodné připomenout, nikoliv samoúčelně, že administrativní celistvost těšínského regionu v administrativní správě byla prvně narušena polským a německým zábořem v letech 1938 a 1939 - dočasné spojení obou jeho neúplných částí nemohlo zmíněný fakt vyvážit - a aglomerováním některých přilehlých těšínských obcí (1941) k tehdejší Moravské Ostravě, když už předtím se hovořilo o Těšínsku protektorátním a okupovaném, přestože obě byla násilně zabrána a včleněna do nacistické říše. Ve skutečnosti bylo tehdejší Těšínsko v područí jedné politické moci.

Jen na krátkou dobu se v obnoveném čsl. státě od roku 1945 ocitlo Těšínsko v působnosti administrativní správy zemského zřízení v rámci Expozitury ZNV v Ostravě a v těchže administrativních strukturách jako před válkou. Do roku 1948 dalo se identifikovat existenci politických okresů Český Těšín, Fryštát a Frýdek, ve vztahu k Ostravě

Český Těšín – Svibice,
foto Aleš Milerský

bylo jeho správní ohraničení a vymezení veřejných zájmů již problematictější. Orientace spádových trendů ve sféře ekonomické se však postupně přikláněla k ostravskému oblastnímu centru, kde poválečná průmyslová a obytná výstavba vlastně začala. Odtud pak docházelo ekonomickým rozvojem k ovlivňování vlastního Těšínska v prostoru nynějšího Havířova a Karviné, později rovněž v celém rozsahu industrializace.

Těšínsko za prvního a druhého krajského zřízení

Se zavedením nové administrativní správy od roku 1949 dostalo se Těšínsko bez podstatnějších změn v uspořádání dosavadních okresů do působnosti Ostravského kraje, v němž sehraval průmyslový potenciál klíčovou úlohu. Šlo o tzv. malé kraje, představující v tehdejším plánovaném hospodářství přirozené ekonomické oblasti, jež měly být výchozí základnou k celostátnímu hospodářskému vzestupu v duchu dobových představ. Zcela záměrně z ideových důvodů bylo upuštěno od dosavadní zemské organizace, snad z obavy, že představovala prosperující buržoazní minulost, která nebyla Ostravsku ani Těšínsku příliš nakloněna úrovní a charakterem života, především jako hornická oblast. V proporcích hospodářských možností kraje se utvářela dlouhodobá perspektiva rostoucí výstavby, jež se všemi klady i zápory silně poznamenala celý poválečný vývoj těšínského pohraničí.

Tehdejší územně administrativní organizace se opírala o vžitě územní celky, založené na dlouhodobě prověřeném spádu obcí za prací, obslužnými funkcemi, úřady, vzděláním a ostatními veřejnými potřebami v rozsahu vyhovujícím celospolečenským požadavkům. Malé okresy byly relativně snadno dostupné ze všech zainteresovaných obcí na veřejné správě, měly svou funkční logiku a regionální opodstatnění. Centrální geografická poloha Českého Těšína pozitivně působila na uspokojování vlastních střediskových nároků města a celého širokého zázemí v rámci Těšínska. Jeho vnitřní rozčlenění na severní, střední a jižní Těšínsko mělo svá přirozená centra - Fryštát (Karviná), Český Těšín a Frýdek, resp. Jablunkov s Třincem. Bylo to období, v němž zejména město Český Těšín značně posílilo své střediskové postavení obytnou výstavbou i vybaveností. Také ostatní důležitá města Těšínska zaznamenala úměrný urbanizační pokrok. Sídlo kraje Ostrava bylo s průmyslovou a sídelní problematikou těšínského regionu úzce svázáno celoblastními zájmy, které často navzájem splývaly. Uvedený kraj představoval v organizaci a řízení regionální přínos pro těšínské specifikum, v řadě ohledů místních i širších.

Vznik velkých krajů včetně Severomoravského lze považovat za ústup od rozvíjení přirozených ekonomických a vývojově podmíněných oblastí, neboť charakterizoval odklon od regionotvorných přístupů k centralizaci v nejdůležitějších sférách veřejné správy. Už samotný název kraje byl mylný, jelikož zcela popíral existenci Slezska, které zahrnoval právě ve své severní části. Ve srovnání

*Karviná,
foto Aleš Milerský*

s českými kraji se přehlížela historicky podmíněná oblast středomoravská, tvořící jedno z kulturních a hospodářských jader Moravy. Vnitřními územními vazbami byl SM kraj nesourodý a nebral v úvahu ani tradiční etnické oblasti z hlediska rozložení, jako celistvost Valašska, Hanou, více již přihlížel k teritoriu Slovácka nebo Horácka, kde nebral vůbec v úvahu česko-moravskou historickou hranici, v tomto případě asi záměrně, i když tato přetrvala v povědomí veřejnosti celá staletí. Nejde v tomto případě o žádné nostalgické oživení dávných časů, ale o realitu v časové posloupnosti. Zejména historikové, etnografové, lingvisté, vlastivědní pracovníci i geografové zmíněné označení kraje těžce nesli, ačkoliv toho se oficiálně stále užívalo až do vzniku krajů současných.

Ve vztahu k samotnému Ostravsku i Těšínsku se velmi nepříznivě projevilo vymezení tzv. velkých okresů, konkrétně karvinského od roku 1960, jímž se Těšínsko zcela mechanicky rozdělilo na severní a jižní právě v centrálním místě, které zaujímal Český Těšín. Dvě sousední města, nyní již vlastně dvojměstí s přilehlým Třincem se tak dostala administrativně do dvou okresů, přestože měla ve veřejných záležitostech hodně společného. Jablunkovsko v nejnižnějším obvodu izolovala příslušnost k okresu Frýdek-Místek od nového okresního sídla po stránce dopravní i povrchovou členitostí území. Tato územně-správní reforma nepřinesla z ryze praktických důvodů Těšínsku žádný viditelný prospěch, ale situaci vzájemných vztahů mezi jednotlivými obcemi ještě více zkomplikovala. Na druhé straně nelze

opomenout, že sloučení Frýdku s Místkem, nacházejících se v různých historických zemích, k tomu hodně přispělo, ovšem obdobná situace nastala rovněž v Ostravě, jejíž bezprostřední zázemí bylo včleněno do několika okresů, aby se průmyslové velkoměsto zbavilo řešení zemědělské problematiky a organizace příměstského rozvoje. Tehdejší administrativní systém také nedostatečně zohledňoval fakt, že urbanistická struktura ostravské aglomerace se prolíná s řadou přilehlých měst, zejména ve východní části OKR, a že tomu nutno přizpůsobit veřejnou administrativní správu na místní a meziměstské úrovni. Sídelní integrace často probíhala rychleji ve venkovském než městském prostředí bez hlubšího zdůvodnění.

Těšínsko v rámci reformy vyšších územně-správních celků

I po zrušení Krajských národních výborů (1990) zůstaly dosavadní kraje jako územní celky administrativně nadále v platnosti. Jejich úloha se v řadě pravomocí přenesla na tehdejší okresy, i když ty svým vymezením mnohdy již nenaplňovaly očekávaný význam. S reformou veřejné správy vznikla statutární města, která se na Těšínsku zpočátku týkala pouze Havířova. O získání zvláštního statutu usilovalo toto město již v roce 1968 v kontinuitě s připravovanou federalizací, avšak k tomu ještě chybělo náležité pochopení v centrálních politických kruzích. Uvedeného postavení se na Ostravsku dostalo kromě Ostravy rovněž Opavě.

Jim byla tato funkce přiznána již dříve, avšak chápala se většinou jen formálně jako respektování jejich důležitosti. Nejnověji (2002) získala statutární postavení z těšínských měst Karviná změnou zákona o obcích.

O reformu krajského zřízení usiloval veřejný zájem záhy po nástupu demokrati-začních přeměn, aby se zjednodušila veřejná správa od krajů k obcím. V rámci řešení „moravské otázky“ byl podán návrh na vytvoření nových vyšších územně-správních celků (autoři Rozhon a Prokop), který Občanské fórum v moravských krajích přijalo s výjimkou Brna, usilujícího o obnovení zemského zřízení a při neúčasti zástupců z okresů Karviná. Označení krajů a oblastí tehdy vycházelo z geografických územních celků, jako Poodří (Ostravská oblast), Pošumaví, Horácko, Haná, Podkrkonoší, Jesenicko apod. Zmíněné kraje měly logické vymezení, přičemž se počítalo s postupným zánikem okresů a uplatněním dvojstupňového řízení. Zmíněný model s ohledem na současné požadavky v otázkách administrativní správy lze již považovat za překonaný, i když s respektováním Těšínska se v něm v jisté korekci představ počítalo. Zánik „velkých“ krajů se dal vcelku očekávat, protože v řadě praktických záležitostí ztrácely svou funkčnost vzhledem ke koncepčnímu řešení.

Nynější kraje v podstatě znamenají návrat k prvním krajům z 50. let, které se v regionálních aspektech rozvoje osvědčily,

avšak v administrativním členění již na dřívější koncepci malých (vlastně původních) okresů nenavázaly. Důvodem k tomu asi byla obava z územně-správní roztržičnosti a z úzkých mikroregionálních zájmů, zabráňujících postupné integraci veřejné správy. Kraj Moravskoslezský byl vytvořen ze šesti okresů, jejichž územní rozsah zůstal zachován, ale funkce okresních úřadů rokem 2002 skončila. Je problematické, zda se tak nestalo předčasně, nebo zda místo toho se neměly pravomoci okresních úřadů pouze územně omezit a korigovat, pokud nevyhovovaly některým veřejným zájmům, jak se ukázalo na Těšínsku u okresu Frýdek-Místek (Třinecko a Jablunkovsko) a v řadě jiných případů kraje (okres Nový Jičín nebo Bruntál).

Moravskoslezský kraj je svým vymezením typickým krajem příhraničním, v němž důležitou úlohu sehrávají česko-polské vztahy. Na nich má i v nových společenských podmínkách rozhodující podíl těšínský region. Je o něm známo, že v tomto ohledu dosáhl - nejen za uplynulé desetiletí - největšího pokroku. Těšínsko je nejvýchodnější výspou kraje a celé České republiky. Je to svým způsobem symbolické i závazné. Zmíněný kraj jeví se v celostátním srovnání jako nejlidnatější, na čemž má velkou zásluhu z těšínského pohraničí především okres Karviná a východní polovina Frýdecko-Místeka. Rovněž v jiných ukazatelích je zastoupení těšínských okresů velmi výrazné.

Zalidnění v administrativních strukturách Moravskoslezského kraje podle předběžných výsledků sčítání 2001

okres	počet obcí	počet obyvatel	dočasně přítomné osoby	podíl na zalidnění kraje (v %)
Bruntál	71	105 816	8 766	8,3
Frýdek-Místek	77	227 592	11 497	17,8
Karviná	16	281 493	12 739	22,0
Nový Jičín	57	160 643	6 425	12,6
Opava	80	182 258	8 466	14,3
Ostrava-město	1	319 293	22 325	25,0

V nově ustaveném krajském zřízení se Těšínsko nijak neztrácí, ať krajinným potenciálem s četnými dominanty přírodního charakteru, důležitými surovinovými a vodními zdroji nebo vysokou úrovní zprůmyslnění i urbanizace. Mezi moravskoslezskými okresy má nesporně svou ekonomickou váhu a vyhraněnou regionální sounáležitost. Není mnoho podobných okresů v České republice s takovou

koncentrací obyvatel nejružnějšího teritoriálního a etnického původu, sídelní rozvinutostí a strukturálními přeměnami ve způsobu života, též rozsahem multietnického soužití, národnostní pestrostí a donekdávna také pohybem lidí za prací. Více než půl miliónu obyvatel je spjato s trvalým usídlením v této příhraniční oblasti (o skutečné pohraničí někdy vlastně nejde), představujícím 40 % z celého kraje.

Osídlením není těšínské území v současné podobě zdaleka jednolitě. Sídlní vývoj tam totiž probíhal dlouho hodně diferencovaně, než došlo k jeho ovlivnění industrializačními procesy, mnohem podstatněji a často dříve v severní než jižní části. Z toho vyplývá jistá rozdílnost a zjevný protiklad jak formami sídelního uspořádání, tak rozložením obyvatelstva uvnitř oblasti. Nutno poznamenat, že na osídlení v Podbeskydích silně působil povrchový ráz krajiny a větší sepectí s přírodním prostředím. Ve srovnání s Frýdecko-Místeckem na jižním obvodu vykazuje v kraji větší sídelní rozptýlenost okres Bruntál a některými znaky také Opavsko. Vysoký počet dočasně přítomných osob

v obou těšínských okresech je důsledkem poválečných trendů hromadného stěhování za pracovními příležitostmi a odrazem komunikační průchodnosti oblasti na styku s polským a slovenským zázemím.

Důležitým urbanizačním znakem Těšínska vzhledem k jiným okresům Moravskoslezského kraje je významné zastoupení měst nad 10 tisíc obyvatel, vyjadřující novodobé proměny a hospodářský rozvoj. Ten přinášel zároveň četné složité problémy v sociálním zabezpečení, otázkách bydlení, zaměstnání, vzdělanosti, multietnickém soužití apod. Rovněž z tohoto zřetele je těšínský region zajímavý a v lecčems pozoruhodný.

Těšínsko z urbanizačního pohledu kraje			
okres	města nad 10 tis. obyv.	podíl na urbanizaci okresu	počet měst daného okresu +/-
Bruntál	Krnov - 25 933 Bruntál - 17 729	41,2	6
Frýdek-Místek	Frýdek-Místek - 61 736 Třinec - 39 095	44,3	6
Karviná	Havířov - 85 855 Karviná - 65 041 Orlová - 35 021 Čes. Těšín - 26 573 Bohumín - 23 430	83,8	7
Nový Jičín	Nový Jičín - 27 126 Kopřivnice - 23 840 Frenštát p. R. - 11 442 Studénka - 10 549	45,4	10
Ostrava-město	Ostrava - 319 293	100,0	1
Opava	Opava - 61 771 Hlučín - 14 413	41,8	7
+/- stav k roku 1998 Počet obyvatel měst nad 10 tis. obyvatel podle předběžných výsledků sčítání 2001, u Havířova definitivní výsledky.			

Urbanizačním charakterem a formami osídlení, jakož i průmyslovou a obytnou zástavbou lze považovat Karvinsko za typický městský okres, jehož hustota zalidnění činí 810 obyv./km², jaké nedosahuje žádný jiný okres s výjimkou velkoměstských aglomerací v České republice. Skladba osídlení ve vztahu k rozložení zástavby je natolik složitá, že její zhodnocení by si zasloužilo mnohem širší pozornost. Typické formy průmyslových osad a hornických kolonií sice rychle mizejí, avšak jejich úlohu v daleko mnohotvárnějších vazbách převzala nová obytná sídliště a celá města, na úkor těch, která byla obětována hornické těžbě. Všechny tyto okolnosti nutno vzít

v úvahu, abychom pochopili, jak složité a proměnlivé území okres Karviná představuje. Stupeň urbanizace Frýdecko-Místecka se nijak neodlišuje od okresů Opava a Nový Jičín, příslušejících regionálně k širšímu Ostravsku. Počet měst v příslušných okresech kraje hodně vypovídá o historickém a geografickém vývoji osídlení, jehož proměny jsou co do významu nezvratné.

Na rozdíl od celokrajského průměru zaměstnanosti v průmyslu a dobývání nerostných surovin (úhrnem 32,6 % ekonomické aktivity obyvatel) je v okrese Karviná stále patrný vysoký podíl zaměstnanosti v těžebním průmyslu (kolem 20 tis. osob, podílově 14,3

%) ve srovnání se zaměstnaností v ostatním průmyslu (přes 27 tis. osob a podílu 19,8 %). Na Frýdecko-Místecku je naopak vyšší úroveň průmyslové zaměstnanosti (32,2 %), přičemž v průmyslové sféře pracuje 35,5 tis. osob, avšak na dobývání nerostných surovin je zainteresováno pouze 4,2 tis. pracovních sil neboli 3,8 % ekonomicky aktivních z úhrnu zaměstnanosti okresu. Také v tomto případě útlum průmyslové činnosti silně pokročil a projevuje se celkovým snížením zaměstnanosti v odvětvích těžkého průmyslu a textilní výrobě. Pokles průmyslových činností do určité míry vyvážil rozvoj obslužné sféry, ale kvalitativně se uvedený přínos v žádoucím rozsahu ještě neprojevil

Rozložením, modernizací a závislostí na urbanizačních faktorech je těšínský region, zejména jeho karvinská část, obslužnou vybaveností v lepší situaci než ostatní území kraje s výjimkou Ostravy. Ve výhodě v tomto směru jsou také některá tradiční města, jako Opava, Nový Jičín nebo dvojměstí Frýdek-Místek. Významného pokroku dosáhlo evidentně zdravotnictví (Třinec, Havířov, Karviná, Orlová) a školství. Karviná se stala na Těšínsku prvním vysokoškolským centrem (1990), nicméně přednosti uvedeného faktu se v plném rozsahu projeví až v dalším průběhu transformačního procesu. Dá se očekávat, že dosavadní odliv vzdělanostního potenciálu z celého kraje se tím postupně zmírní a bude využívat výhodnějších ekonomických i společenských podmínek než dosud.

Úroveň vysokoškolské vzdělanosti je stále poznamenána nedocenením intelektuálního potenciálu minulým režimem, který upřednostňoval manuální činnosti před tvořivou

prací. Okres Karviná je podílem vysokoškolské populace (6,3 %) na tom hůře než okres Frýdek-Místek (7,8 %) či Ostrava (10,5 %), dokonce zaostává za celokrajským průměrem (7,7 %). Jinou otázkou je praktické uplatnění vzdělanostní báze, kde jsou regionální možnosti nadále neuspokojivé, brzdící ekonomický rozvoj těšínské oblasti. Vysoká nezaměstnanost Karvinska - 18,0 % v roce 2001 a v prosinci 2002 dokonce 19,6 %, taktéž v Ostravě (16,2 : 17,2 %), resp. na Bruntálsku (16,5 : 16,7 %) přesvědčivě dokládá, kolik ekonomických a společenských problémů jak Těšínsko, tak celý Moravskoslezský kraj ještě čeká.

Můžeme se nyní právem zamyslet nad zavedenou územně-správní reformou v okresním, krajském a celostátním měřítku, jaký přínos zrušením okresních úřadů přinesla či co nedocenila. Sledovala hlavně přiblížení administrativní správy široké veřejnosti v obcích a městech. Nelze zatím konstatovat, nakolik se to jednoznačně podařilo. Vznikem „mikrookresů“, lépe snad mikroregionů, které odpovídají vymezením spíše městským aglomeracím, se vytvořila poměrně členitá a málo průhledná soustava pravomocí, které přešly z okresů na obce s rozšířenou pravomocí nebo je převzaly na vyšší úrovni krajské úřady. Některé správní záležitosti (katastrální úřady, úřady práce, hygienická správa aj.) zůstaly v sídlech bývalých okresních úřadů, část vyšších kompetencí se dostala do rukou krajských úřadů (kupř. financování nemocničních zařízení, střední a odborné školství, vybrané kulturní instituce, regionální doprava).

Zákonným opatřením (sbírka zákonů č. 388/2002, § 19) byl v rámci okresů Karviná

Český Těšín, Nádraží,
foto Aleš Milerský

a Frýdek-Místek u obcí (měst) s rozšířenou pravomocí stanoven následující správní obvod:

Bohumín - území obcí Bohumín a Rychvald,

Český Těšín - obce Český Těšín, Chotěbuz a Ropice,

Frýdek-Místek - území obcí Baška, Brušperk, Bruzovice, Dobrá, Dobratice, Dolní Domaslavice, Dolní Tošanovice, Fryčovice, Frýdek-Místek, Horní Domaslavice, Horní Tošanovice, Hukvaldy, Kaňovice, Kozlovice, Krásná, Krmelín, Lhotka, Lučina, Morávka, Nižní Lhoty, Nošovice, Palkovice, Paskov, Pazderna, Pražmo, Raškovice, Řepiště, Sedliště, Soběšovice, Staré Město, Staříč, Sviadnov, Třanovice, Vojkovice, Vyšní Lhoty, Žabeň a Žermanice,

Frýdlant nad Ostravicí - obce Bílá, Čeladná, Frýdlant n. Ostr., Janovice, Malenovice, Metylovice, Ostravice, Pržno, Pstruží a Staré Hamry,

Havířov - vymezeno územím obcí Albrechtice, Havířov, Horní Suchá a Těrlicko,

Jablunkov - území obcí Bocanovice, Bukovec, Dolní Lomná, Horní Lomná, Hrádek, Hřčava, Jablunkov, Milíkov, Mosty u Jablunkova, Návsí, Písečná a Písek,

Karviná - obce Dětmárovice, Karviná, Petrovice u Karviné a Stonava,

Orlová - obvod vymezen územím obcí Dolní Lutyně, Doubrava, Orlová a Petřvald,

Třinec - územní vymezení obcemi Bystřice nad Olší, Hnojník, Komorní Lhotka, Košariska, Nýdek, Řeka, Smilovice, Střítež, Třinec, Vělopolí a Vendryně.

Nejrozsáhlejší správní obvod počtem obcí mají Frýdek-Místek (37), Jablunkov (12)

a Třinec (11) z důvodů sídelní roztříštěnosti zázemí provrchovou členitostí, zatímco v okrese Karviná vysoký stupeň urbanizace s četnějším zastoupením větších měst rozsah správního obvodu měst s rozšířenou působností hodně omezuje. Konkrétně do příslušného správního obvodu Bohumín patří kromě vlastního střediskového města pouze jedna obec, a to ještě s městskými funkcemi (Rychvald). U Karviné hodně omezuje velikost správního obvodu blízkost státní hranice, resp. okolní devastované území, také Orlová se nalézá vinou uhelné těžby v podobné situaci. Petřvald ve skutečnosti patří do zájmové sféry Havířova hromadnou městskou dopravou, kdežto Šenov leží na rozmezí spádových vlivů Havířova a Ostravy, ale jednoznačný pracovní a vybavenostní spád zřejmě rozhodl o začlenění do zájmového obvodu krajského města. Teprve budoucí vztahy v rámci jednotlivých správních obvodů prověří funkčnost tohoto územně-správního systému.

Významný integrační prostředek k rozvíjení příhraničních oblastí, k nimž náleží rovněž Těšínsko, představují v rámci kraje na styku s Polskem euroregiony Praděd, Silesia, Těšínské Slezsko a Beskydy. Z nich nejdále zatím pokročila přeshraniční spolupráce v regionu Těšínska. Na vzniku tohoto euroregionu měla značnou zásluhu některá regionální sdružení měst a obcí, která navázala z obou stran vzájemné kontakty již počátkem 90. let. Šlo o Sdružení měst a obcí Horního Slezska, Regionální radu rozvoje a spolupráce Třinec, Svaz obcí Těšínské země, Svaz obcí okresu Karviná, Sdružení Eko Olza nebo Sdružení obcí severní Moravy a Slezska. V roce 1998 zde zaujaly důležité místo

Regionální sdružení česko-polské spolupráce Těšínského Slezska se sídlem v Českém Těšíně a Sdružení rozvoje a regionální spolupráce „Olza” v Cieszyně. Mezi posledně jmenovanými sdruženími byla uzavřena 22. 4. 1998 smlouva o ustavení euroregionu Těšínské Slezsko.

Prioritou zmíněného euroregionu bylo zpočátku co nejrychlejší zprůchodnění státních hranic v česko-polském styku, zjednodušení hraničních formalit a otevření nových hraničních přechodů na Těšínsku. Teprve následně se dostala do popředí hospodářská spolupráce, jejíž rozvíjení již pokračovalo pomaleji. Postupně se podařilo oživit i tyto regionální hospodářské aktivity, jaké představovala česko-polská Aktivní hranice, česko-polská Obchodní komora, Hospodářská a rozvojová agentura Třinecka. V Českém Těšíně a Cieszyně byla otevřena informační a prezentační střediska, umožňující zprostředkování obchodních kontaktů.

Významné místo v rozvíjení přeshraničních vztahů zaujala česko-polská kulturní spolupráce pořádáním společných hudebních a divadelních přehlídek, kupř. „Na hranici”, oslava svátku „Tři bratři”, „Těšínský jazzový podzim”, „Olza fest”, muzejní výstavy aj.

Četné aktivity se uskutečnily na úseku cestovního ruchu, z nichž nelze opomenout zřízení Regionálního turistického informačního centra v Českém Těšíně (1996), „Region-tour 95 a 98” v Brně, bohatou publikační činnost (vydávání publikací, map), expozici

„Beskydy bez hranic” (1998), projekt výstavby cyklistických tras aj., svědčící o rozmanitosti česko-polské spolupráce. Hlavní kontakty mezi polskou a českou částí euroregionu Těšínské Slezsko se uskutečňují přes města Cieszyn a Český Těšín, neboť komunikační průchodnost hranice v jižním úseku Těšínska je poměrně malá, což komplikuje vzájemné příhraniční vztahy.

Sousední euroregion „Beskydy” zahrnuje oblast Těšínska jen v malém rozsahu, když se převážně orientuje kromě vlastních Beskyd na Novojičínsko, Valašsko a vztahy se Slovenskem. Zmíněný projekt je územně natolik rozsáhlý a územními kontakty komplikovaný, aby mohl být racionálněji uskutečněn. Naproti tomu euroregion Silesia má stále neujasněnou koncepci a často větší zájem o něj mají obce ve vnitrozemí než s příhraniční polohou. Regionální kontakty Opavy s přilehlým dolnoslezským územím postrádají tradiční orientaci, což rovněž platí o Hlučínsku. Také euroregion Praděd je více ve stavu zrodu než rozvoje, ačkoliv pro kontakty s polským příhraničím přes Krnov a Hlucholazy má lepší možnosti po komunikační stránce. Administrativní působnost Moravskoslezského kraje by mohla velkou mírou přispět k větší soudržnosti a aktivitě všech uvedených euroregionů do česko-polské spolupráce, v níž by Těšínsko a ostravská aglomerace měly sehrávat rozhodující roli, zejména ekonomickou a etnicko-společenskou s ohledem na dlouhodobé tradice.

LITERATURA:

Moravskoslezský kraj. Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů. Český statistický úřad, Krajská reprezentace, Ostrava, červenec 2001.

Sčítání lidu, domů a bytů 2001. Definitivní výsledky. Český statistický úřad Ostrava. Výkazy za okres Karviná, Frýdek-Místek a Moravskoslezský kraj.

Počátky hrušovské továrny na keramické výrobky

Příspěvek ke 150. výročí vzniku

Jiří Palát

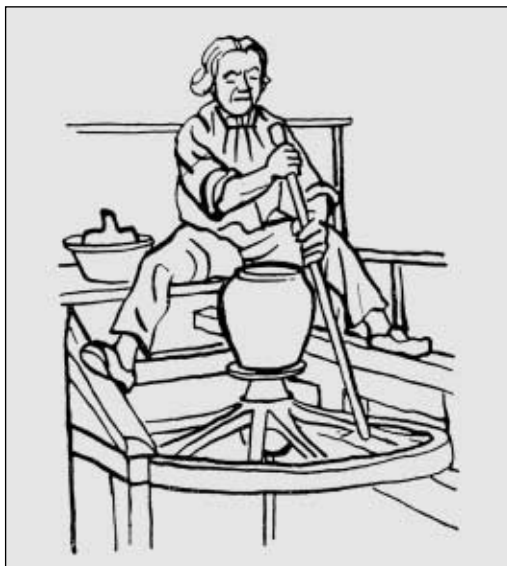
Vznik moderního chemického průmyslu rakouské monarchie se datuje dnem 25. prosince roku 1851, kdy v malé obci Hrušov, dnes součásti města Ostravy, byl zahájen provoz v „Die erste oesterreichische Sodafabrik in Hruschau.“ I když výroba sody a jejích návazných produktů byla v Evropě známa už více jak půl století, vynález osobního lékaře vévody z Orleansu Nicolase Le Blanca z roku 1789 až do roku 1850 do rakouských zemí nedorazil, aby zde našel svého výrobce a uživatele.¹ Od roku 1814 využívali tohoto vynálezu Angličané a v roce 1826 zavedlo průmyslovou výrobu této chemikálie také Německo. Průmyslová soda byla vlastně urychlovačem průmyslové revoluce v oborech textilních, kožedělných, sklářských i mydlářských a pro papírnické řemeslo během několika desetiletí 19. století přinesla novou surovinu - celulózu - která se stala náhradou za nedostatkové hadry. Chlorové vápno, které vznikalo při výrobě sody jako vedlejší produkt, zrychlilo a hlavně zlevnilo bělení plátna i hadrů k výrobě papíru, stalo se výborným desinfekčním prostředkem. Cena sody byla určována poptávkou. Proto byla její cena v Evropě vysoká a kromě toho byl je-

jí dovoz do monarchie zatěžován vysokými dovozními cly. Připočteme-li k tomu vysoké dopravní náklady a vývozní cla z Německa, Anglie a Francie, pochopíme proč mnohé z rakouských tradičních výrobků na trzích Evropy nebyly příliš schopné konkurence. Vídeňská vláda svou merkantilní politikou chemickou výrobu nepodporovala, šlechta ve většině případů tato obrovská rizika v nových oborech podnikání nechtěla podstupovat, a tak chemie jako obor se nerozvíjela tak úspěšně jako například v Německu či průmyslové Anglii.²

Spotřeba sody v monarchii se nezvykle rychle zvyšovala. Za čtyři roky vzrostla k roku 1847 ze 14 243 q na 42 690 q a měla hodnotu 213 450 zl.k.m.³ Podle rodinné tradice se o rozvoj chemického průmyslu v rakouských zemích zasloužili dva mužové rozdílného věku i postavení. Byli to: Josef Maria Miller, velkoobchodník a průmyslník z Vídně a Carl Hochstetter, podnikatel v oboru chemie z Brna. Oba jmenovaní se údajně sešli při lázeňské léčbě v Karlově Studánce v Jeseníkách a zde se prý zrodil nápad i plány na realizaci projektu, na jehož konci měla stát továrna na sodu.⁴

Hrnčářský kruh z poloviny 19. století. Jeho váha 40 až 50 kg způsobovala velkou rotaci. Byl používán ve velkých dílnách při výrobě rozměrných tvarů.

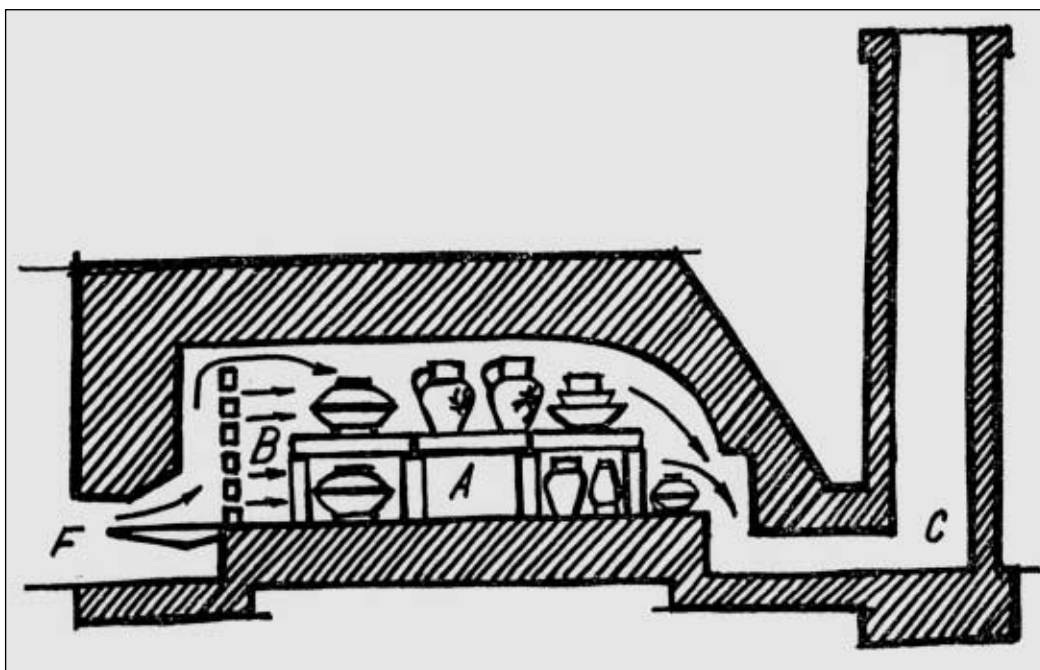

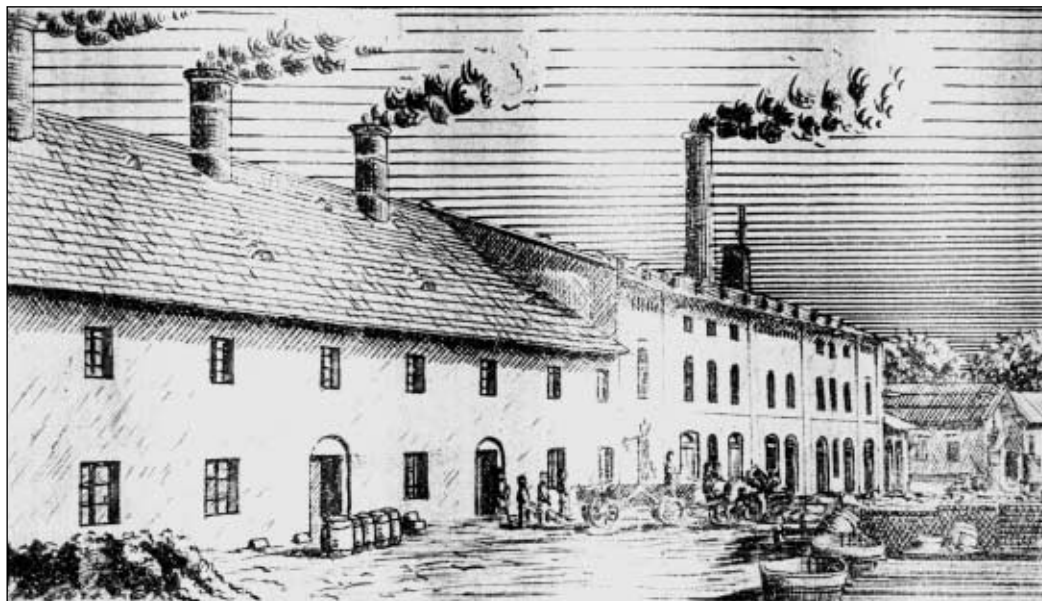
Je zcela jisté, že duchovním otcem tohoto plánu byl Carl Hochstetter, kterému bylo 31 let a od roku 1844 vlastnil jednoduché tovární oprávnění k chemické výrobě v Brně. Jmenovaný byl synem pastora z Esslingenu ve Württembersku, v té době působícího jako pastor v Brně. Carl se nejdříve vyučil lékárníkem, praktikoval v Německu, Francii a Anglii. Pak studoval dva roky chemii na univerzitě v Berlíně. Z počátku svého podnikání se opíral o finanční výpomoc svého strýce, brněnského textilního továrníka Karla Offermanna a od roku 1845 se stal jeho společníkem Georg Schickardt. Firma chtěla vyrábět především chemické produkty, sloužící vlnářskému průmyslu na Brněnsku. Měla to být především kyselina solná, cyankali, salmiak, soda, krevní soli a také mýdla. Po setkání s Josefem Maria Millerem v roce

1850 věnoval pak Hochstetter několik let intenzivní práce ve prospěch hrušovské továrny.⁵

Byl-li Carl Hochstetter technickým tvůrcem projektu na výrobu sody, stal se Josef Maria Miller jeho donátorem, bankéřem, člověkem, který uvěřil mladému chemikovi, že investice založená na zelené louce „kdesi v severovýchodním pohraničí s Pruskem“ brzy začne vynášet a zisky z této chemičky rozhojní majetek rodinné firmy Millerů. V době zakládání hrušovské chemické továrny byl už Josef Maria Miller zralý muž. Narodil se v roce 1797 v městečku Cles v jižním Tyrolsku. Otec se věnoval obchodu s kůžemi a železem. Mladý Josef odešel do světa už v roce 1811 a z počátku pracoval jako volontér, později jako příručí v drogistických firmách. Samostatně začal podnikat v oboru drogerie a velkoobchodu všeho druhu ve svých dvanácti letech s půjčkou ve výši 10 000 zl. od svého otce. Do Vídně přesídlil v roce 1819, kde nejdříve působil u firmy F. A. Öhler, později přejmenovanou na Öhler & Miller. V roce 1827 vznikla firma J. M. Miller & Co. Teprve třicetiletý podnikatel už věděl a měl jasný cíl - řídit a vést bohatou rodinnou firmu. Firmy stejného jména zakládá od roku 1836 v Terstu, posiluje pozice firmy ve Vídni. Koncem třicátých let začal investovat své peníze do výroby cukru. Tento přechod od obchodování k výrobě znamenal trvalý vstup do světa tovární velkovýroby. V roce 1841 zřídil rafinerie cukru, které pak patřily k nejmodernějším a také k nejvýkonnějším. Od roku 1840 investuje své peníze také do textilního

*Ležatá hrnčářská pec.
Používaná v 19. i 20. století.*

*Nejstarší vyobrazení továrny
na keramiku v Hrušově.
Katalog výrobků z roku 1870.*

průmyslu. Nejdříve v Trumau (Dolní Rakousy), později v Kdyni.⁶ Také na společenském žebříčku stoupal Josef Maria Miller úměrně tomu jak rostlo jeho kapitálové jmění. Nejdříve zasedl v představenstvu obchodní komory ve Vídni, od roku 1845 pracoval jako dvorní komisař průmyslové výstavy ve Vídni, v roce 1847 byl jmenován císařským radou, spolupracovníkem burzy, v roce 1848 byl zvolen jako poslanec do frankfurtského sněmu. A pak následovaly funkce neplacené, avšak mimořádně významné. Stal se členem nejužšího výboru První rakouské Sparkasy, členem obecního zastupitelstva ve Vídni. Na jaře roku 1851 obdržel řád Franze Josefa a v květnu téhož roku byl jmenován členem říšské rady.⁷

Pro výstavbu nové továrny musela být vybrána lokalita, která by splňovala několik závažných kritérií pro úspěšné provozování chemičky. Především to musely být zdroje uhlí, které bylo potřebné jako redukční činidlo. Dále musel být dostatek vody, pracovních

sil, vhodná poloha z hlediska transportu a v neposlední řadě toto místo mělo být co nejbližší ke zdrojům základní suroviny pro výrobu sody - soli kamenné. Obrovská naleziště uvedené suroviny v rakouské monarchii se nacházely v haličské Veličce a jejím okolí. To vše v základních obrysech splňovala malá slezská vesnička Hrušov, patřící k polskoos-travskému panství, na samé hranici Rakouska a Pruska. V roce 1844 žilo v Hrušově pouze 249 obyvatel v 52 domácnostech. Obyvatelé se živili především zemědělstvím. U řeky Odry se také nacházel celní úřad a za vesnicí se slévaly řeky Ostravice a Odra.⁸

Pozemky pro výstavbu chemické továrny byly zakoupeny dílem od místních sedláků, dílem od hraběte Wilczka. Práce na stavbě závodu podle pramenů řídil osobně Carl Hochstetter, který přivedl nejen stavbyvedoucího, ale i předáky a odborné dělníky z Brna či jeho okolí. Kromě spolumajitele se stal Hochstetter také prvním technickým ředitelem firmy. Podle rodinné kroniky Millerů se

Zásobnice pro převoz

*Současný stav hlavní budovy.
Po roce 1930 byla přeměněna
na úřední budovu.*

prvním pracovním dnem v hrušovské továrně na sodu stal 25. prosinec 1851.⁹

Zatímco si Carl Hochstetter s členy Mille-
rovy rodiny nadělil v Hrušově pod stromeček
první kilogramy sody a k tomu si přidali také
několik litrů kyseliny sírové, konkurence také
nespala. O měsíc později, přesně 28. ledna
1852, byl v podatelně Zemské vlády slezské
v Opavě registrován dopis Johanna Bergela,
obchodníka s kůžemi v Brně a jeho dvou spo-
lečníků bratrů Aloise a Vinzenze Flescho-
vých, kteří byli rovněž brněnskými měšťany
a provozovali velkoobchod s chemikáliemi.

*Titulní list nabídkového
katalogu. Po roce 1880.*

Ve své žádosti psali, že v monarchii je v pro-
vozu teprve jedna továrna na sodu a spotřeba
sody, že je a bude obrovská, a tak že oni
chtějí přispět k dalšímu rozvoji chemického
průmyslu. Za tím účelem že už zakoupili ve
vesnici Hrušov selský grunt číslo 9, na jehož
polnostech hodlají vystavět novou továrnu
na sodu. Chemičku, podle dopisu, měli řídit
zkušení zahraniční odborníci a odbyt už
je prý také zajištěn. Firma ponese název:
„Johann Bergel & Gebrüder Flesch“. Opavská
vláda odeslala tuto žádost k vyřízení c.k. okr.
hejtmanství ve Frýdku dne 12. února 1852.¹⁰

Podle vyšetřování na novém staveništi bylo
zjištěno, že závod má vyrůst pouze 200 sáhů¹¹
od vesnice Hrušov, vzdálenost od železniční
stanice byla 140 sáhů a pouhých 60 sáhů mě-
lo dělit chemičku od hrušovského překladiště
kamenného uhlí. Ke státní hranici to bylo
pouze patnáct minut chůze. Do továrny pánů
Millera a Hochstettera měli noví majitelé jen
300 sáhů.

I když frýdecký hejtman nemohl výstav-
bu nového závodu zakázat, snažil se, aby
tento projekt nebyl realizován. Závod měl
stát na vyvýšenině u pravého břehu Ostravi-
ce, těsně před jejím soutokem s řekou Od-
rou. A tak největší důraz v jeho odpovědi
byl kladen na obavy, co učiní s vodou obou
řek chemické nečistoty, které by byly ze
dvorů a veřejných prostranství spolu s od-
padními vodami splachovány do řeky Ostra-
vice. Avšak poslední slovo v tomto případě
bylo na obecním zastupitelstvu obce Hru-
šov.¹²

Praktickým činem nových podnikatelů
byl také kup několika pozemků gruntu číslo

14 o výměře 5 jiter¹³ a 110 čtverečních sáhů od Josefa Helvina, jehož polnosti sousedily s gruntem číslo 9.¹⁴ Byly-li kroky všech státních úřadů korektní a v duchu zákonů, zcela jinak se k výstavbě nové firmy vyjádřil Generalbezirkverwaltung v Těšíně. Ten ve své odpovědi uvedl, že největším přínosem nebude kultivace dělnictva či zlepšování jejich životních podmínek ba naopak to bude mít za následek větší koncentraci dělnictva. To pak v krátké době povede k jeho demoralizaci a ke všem těm státu nebezpečným pohybům „... communisticcher Zwecken, welche freie Hand bieten.“¹⁵

Ředitel Hochstetter však také pouze nepřihlížel, nýbrž hledal vhodné kontakty nejen v Opavě, ale i v Brně. Spolu se svým společníkem rovněž zakoupili již 7. února 1852 pozemky o rozsahu 1 jitra a 579 čtv. sáhů od nemovitosti číslo 29 v bezprostřední blízkosti gruntu číslo 9. Millerové jednali také ve Vídni se zástupci Fideiskomisu hrabat Wilczků o odprodeji parcel číslo 317 a 327, dosud patřících ke gruntu číslo 20 o celkové výměře 2 jiter a 533 čtv. sáhů. Tento kontrakt byl pak uzavřen ve Vídni dne 24. dubna 1852.¹⁶

Majitelé hrušovské továrny na sodu v červenci roku 1852 odeslali Zemské vládě slezské v Opavě žádost o udělení jednoduchého továrního oprávnění k výrobě všech druhů hliněného zboží v obci Hrušov. Žádost byla registrována 11. července 1852 a z frýdeckého hejtmanství odešla ke schválení do Brna na moravskoslezské finanční ředitelství dne 14. srpna 1852.¹⁷ Boj o druhou hrušovskou továrnu na sodu byl podle dochovaných pramenů ukončen v Brně dne 9. září 1852 podpisem kupního kontraktu, ve kterém Johann Bergel a jeho společníci odprodali svůj hrušovský grunt číslo 9 pánům Millerovi a Hochstetterovi za cenu 5 000 zl. k.m., tedy za stejnou cenu, za jakou nakoupili.¹⁸ Domníváme se však, že hlavním argumentem pro odstoupení z plánů na výstavbu nové sodárny bylo nejen tučné odstupné pro Bergela a jeho společníky, ale také čerstvé poznatky o tom, že hrabě Larisch - Mönnich už staví v obci Petrovice další továrnu na sodu.¹⁹

Tak byla zlikvidována bezprostřední konkurence hrušovské továrny na sodu přímo v Hrušově. Na nově získaných pozemcích uprostřed selských polností začala na podzim roku 1852 vyrůstat továrna na hliněné zboží - přesněji továrna na kameninu a šamotové zboží - které bylo pro rozvoj chemičky nezbytné, protože sloužilo nejen jako obalové zboží pro vyrobené chemikálie, ale také jako provozní keramika při výrobě kyselin a při jí-

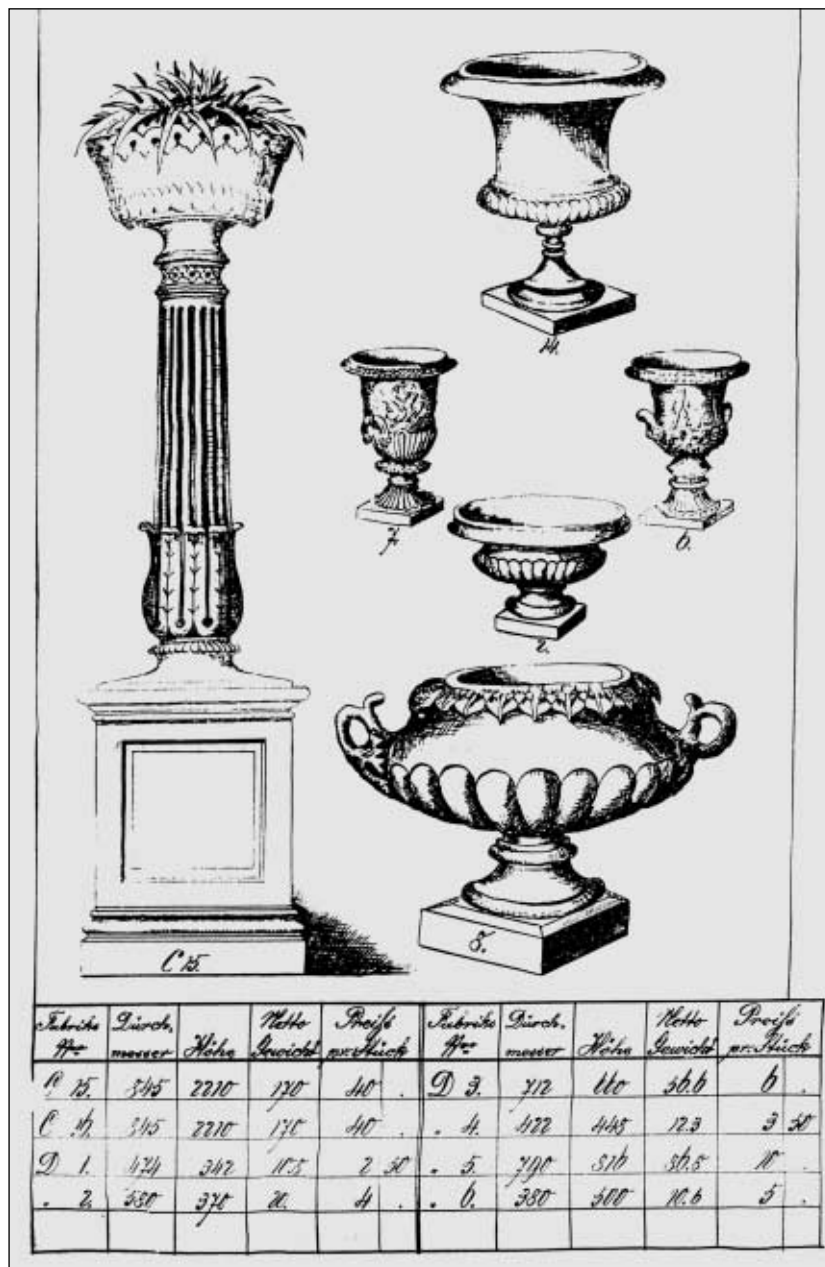

mání plynů. Tím se vlastně uzavřel celý výrobní cyklus hrušovské chemičky. Užití kameniny jako přepravního obalu na chemikálie zavedly do výroby chemické továrny ve Francii a Anglii. Proto také hrušovská keramika byla první svého druhu v rakouské monarchii.²⁰

Kameninové tourily k přepravě kyselin. Typy s koleny a nádstavci byly užívány pro jímání plynů při výrobě kyseliny dusičné, solné, sulfátu. Nejvíce pro potřebu továrny na sodu. Ročně tisíce kusů.

Perzonální obsazení továrny na kameninu

V roce 1852, kdy byla budována továrna na kameninu v Hrušově, pracovalo v obvodu Obchodní a živnostenské komory (dále jen OŽK) v Opavě celkem 47 hrnčířských mistrů a nám neznámý počet hrnčířských tovaryšů. Průměrná denní mzda hrnčíře, který nebyl stravou u mistra se pohybovala od 14 do 30 kr. denně. Byl-li však tovaryš i na stravu, pobíral denně jen 4 až 10 kr.²¹ Ve stejné době havíř na polskoostravských dolech hraběte Wilczka vydělával za směnu 35 až 40 kr. k.m., horník v ražbě chodeb či při výdřevě

Ukázky stavební a zahradní keramiky. Materiál terakota.

měl 30 až 36 kr. a pomocníci havířů pobírali za stejnou dobu 12 až 18 kr.²² V továrně na sodu v Hrušově se pohybovala průměrná denní mzda ve stejném období mezi 12 kr. až 1 zl.k.m.

Mzdy dozorců a mistrů se pohybovaly v denní výši okolo 2 zl. Řadový nádeník v sodárně vydělal denně 27 kr., dělník v chemické výrobě pak okolo 30 kr. Přední dělník či zaučený dělník-chemik při obsluze určitého stroje vydělal za 12 hodin práce od 48 kr. do 1 zl. denně.²³

Z let 1852 - 1853 schází veškeré údaje o zaměstnancích v keramičce. Dochované doklady OŽK Opava z let 1854 - 1856 doložily, že při výrobě kameniny, žárupevných materiálů i terakoty pracovalo v dílnách celkem 66 odborných a námezdních dělníků. Ke kvalifikaci těchto dělníků se v anketě OŽK

Opava vyjádřili i samotní majitelé: „... výkonnost zdejšího dělnictva je malá, to firmě způsobuje dosud pasivní bilanci, avšak po překonání některých nedostatků si myslíme, že především výroba kameninového zboží má před sebou dobrou budoucnost.“²⁴ Zamýšlíme-li se nad zdroji odborných hrnčírských a cihlářských dělníků je nám brzy zřejmé, že velká část odborného personálu se musela zajišťovat z mimoostravských regionů nebo z oblastí, kde hrnčírské řemeslo mělo větší tradici. Nalezené archivní prameny jako byly knihy mužstva či Příjímací kniha bratrské pokladny závodů soda a kamenina z let 1851 až 1889 nám daly možnost nahlédnout do obsazení keramičky v prvním desetiletí existence závodu.²⁵

Základní suroviny

a základní výrobní postupy

Také k tomuto okruhu otázek se přímé prameny z počátku existence továrny nedochovaly, a tak opět nejstarším zdrojem informací zůstává tištěná zpráva OŽK Opava za léta 1854 - 1856. Výrobní program keramičky se odvíjel podle potřeb výroby sodárny. Hlavním produktem byla soda, kyselina solná a sírová, dále pak sulfáty, chlorové vápno a také kyselina dusičná i Glauberova sůl (sírany sodný). Celková hodnota vyrobeného zboží v sodárně za rok 1854 činila celkem 380 000 zl. k.m.²⁶

Podle tohoto plánu byla organizována i výroba v keramičce. Na prvním místě to byly přepravní obaly tekutých i sypkých chemikálií. Dále to byly vlastní součásti a přístroje k chemické výrobě ve vlastní chemičce. Mezi ně na prvé místo zařadíme turilly k jímání plynů, vznikajících při výrobě sulfátů. Dále to byly nejružnější dílce přístrojů jako potrubí, kohouty, nádoby a nádrže. V letech 1854 až 1856 byla již hrušovská továrna na kameninu také výrobcem žárupevných cihel, plátů i zdící hmoty, která byla užívána nejen ve vlastním závodě, ale měla také své externí odběratele jako byly vápenice, sklárny, hutě, slévárny a další odvětví průmyslu. Část produkce žárupevného materiálu byla rovněž exportována především do Uher, Pruska a Itálie.²⁷ Kromě dvou nosných programů byla vyráběna rovněž terakota především pro stavební a zahradní účely.

Kamenina (r Steingut) je nepórovitý hliněný výrobek, na lomu sklovitý a neprůhledný na jemných štěpinkách nejvýše slabě

prosvítavý. Touto nepórovitostí střepu se kamenina liší od jemného cihlářského zboží, terakoty či majoliky.²⁸ Kameninu dále určuje pálení výrobku až k bodu slinutí. A také nasákavost kamenin za chladu musí činit méně než 5 % z váhy. Základní surovinou pro kameninu je kameninová třetihorní hlína, která ve spojení s živcem, pegmatitem a křemenem vytváří základní fyzikální i chemické vlastnosti výrobku.²⁹ Vytěžené suroviny pro kameninu byly zimovány, pak sušeny nebo vykuřovány přímo v pecích či v sušících kúlnách. Po vysoušení pak následovalo mletí, zpráškovávání a skládání, či sestavování směsí podle daných receptur. Této etapě se říkalo práce za sucha nebo také suché práce. K mletí připravených surovin se užívalo kolových mlýnů na různé stupně jemnosti podle toho, co se ze směsi mělo vyrábět.³⁰

Konečné vytváření produktu se pak dělo buď za sucha (směs obsahovala 5 až 10 % vody) nebo za mokra (směs obsahovala 20 až 40 % vody). Za sucha se směsí plnily formy a ručně nebo pomocí lisů se v dřevěných, železných po případě mosazných tvornicích (formách) tvarovaly požadované produkty. Mokřím způsobem se nejčastěji vytvářely nádoby na hrnčířských kruzích nebo se lily směsí do připravených forem. Potrubí či jiné kanalizační roury se táhly přes matrice a trny na svislých či šikmých lisech. Dobová literatura zdůrazňovala, že k vytvoření dobré kameniny je nejdůležitější z hmoty vypudit vzduch. To se mohlo stát buď pěstováním, lisováním nebo také prací na hrnčířském kruhu. Po sušení pak probíhalo vypalování výrobků v pecích komorových nebo tunelových. Artefakty určené k vypalování se v peci ukládaly volně nebo v ochranných pouzdrech (to zvláště u dekorativní keramiky). Všechny tyto výrobky musely být v peci přístupné kouřovým plynům a solným parám při glazování. Po urči-

tém čase se při vypalování zkoušel střep na slinutí a při pozitivním výsledku byla do pece vhazována kamenná sůl, a ta pak na povrchu kameninového produktu vytvořila hnědou glazuru. Vlastní pálení muselo být pomalé, aby se výrobky nebořily a nevytvářely se tzv. protavy - což byly vytekliny. Ke konci pálení byl pak udržován redukční žár až do vyhasnutí pece. Pozvolné chladnutí pece probíhalo dva až tři dny. Pak už následovalo vyvážení pece, třídění, balení a také expedice. Kyselinovzdorná kamenina musela mít střep hutný a nepropustný a musela být často i současně žárupevná. K těmto účelům se proto nejlépe hodily jíly alkalické.³¹

Z dalších výrobních technologií se ještě na chvíli zastavme u tzv. terakoty, což byla pórovitá hlína, tvarovaná a vypalovaná do bílé, žluté či červené barvy. Pro svou tvrdost a stálost za různých klimatických podmínek se terakota hodila nejen na nádoby, ale i na nejrůznější stavební prvky jako byly římsy, sloupy či hlavice. Terakota byla používána hojně v zahradní architektuře na vázy, sochy, vodotrysky a jiné ozdobné předměty. Terakotové výrobky byly nejčastěji vyráběny z volné ruky buď do sádrových forem nebo naopak byly lisovány v ocelových raznicích či formách. Podle dochovaného nabídkového katalogu z pozdějších let je možno uvažovat o tom, že v Ostravě se dochovala řada stavebních terakotových ozdob domů, které vznikly v hrušovské továrně, ale ty, bohužel, nejsou evidovány.³²

Z celkové produkce závodu více jak šedesát procent výrobků zůstávalo v sodárně a pouze zbytek byl rozprodán na trzích monarchie nebo byl vyvezen do zahraničí. V roce 1854 bylo například vyrobeno 80 000 kusů žárupevných cihel, o rok později 150 000 kusů a v roce 1856 to bylo již 250 000 kusů. Růst výroby ukazuje následující tabulka ve zlatých konvenční mince.

Název zboží	1854	1855	1856
Kameninové zboží	25 000	27 000	32 000
Žárupevné zboží	4 000	8 000	12 000
Terakotové zboží	1 500	1 000	1 500
Celkem zl. k.m.	30 500	36 000	45 500

Potřebný materiál k výrobě kameninového či hliněného zboží byl nakupován především v zahraničí - a to ponejvíce v Prusku a hlíny a příměsí na terakotu pocházely nejčastěji z Míšně.³³ Jak už bylo řečeno druhou továrnou na sodu se stal závod hraběte Larisch-Mönnicha v roce 1853, ke kterému také

byla vybudována rovněž manufaktura na hliněné zboží mimo areál chemičky v obci Horní Lutyně u Orlové. Tato továrna zaměstnávala v roce 1856 až 87 dělníků. Vyráběly se hrnce, květináče, drenážní a vodovodní trubky, cihly i střešní krytina. Zde však nebyla hlavním produktem kamenina, ale šamotové

Abb. 162

Abb. 163

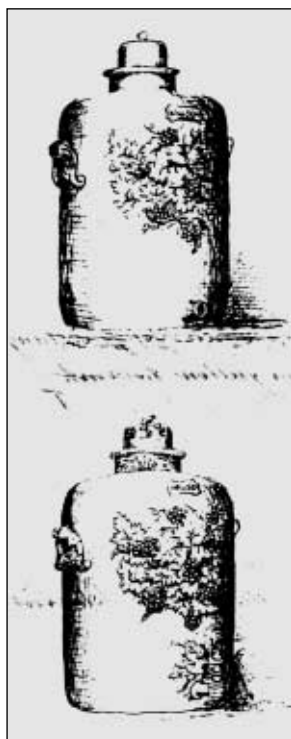
Abb. 164

Abb. 165

Ukázka kameninového nádobí pro domácnosti. Katalog z 30. let 20. století.

*Přepavní nádoby z kameniny
- demižony pro přepavu vína.
Obsah 25 až 100 litrů.*

cihly. Všechny cihlářské výrobky směřovaly do uherských měst a do jejich průmyslových závodů. Cihlářskou hlínu těžila tato keramička přímo v Horní Lutyni a bílé hlíny byly importovány také z Míšně. V roce 1854 bylo zde vyrobeno zboží za 12 204 z.l.k.m. a v roce 1856 to už bylo 27 350 z.l. k.m.³⁴

Organizační struktura hrušovského závodu

Hrušovská továrna na kameninu byla od svého vzniku spjata s továrnou na sodu tím poutem nejtěsnějším - účetní agendou i právem prokury. K organizační změně došlo k datu 22. července 1858, kdy byla ve Vídni uzavřena smlouva o vzniku veřejné obchodní společnosti nazvané „Hruschauer Tonwarenfabrik.“ Majiteli nové společnosti se opět stali vlastníci továrny na sodu, pouze za tichého společníka byl přibrán syn Franz Miller zu Aichholz.³⁵ Jediným platným dokumentem k nově vzniklé továrně se stala smlouva ze dne 10. května 1858, což byl vlastně pouze dodatek k zakládací listině továrny na sodu. V písemném dokladu se uvádělo, že i když se keramička osamostatnila účetně a obchodně, a dostala svou vlastní perzonální politiku, přes to je nedílnou součástí „Die erste oesterreichische Sodafabrik in Hruschau.“³⁶ Do firemního rejstříku Krajského obchodního soudu v Těšíně byla hrušovská továrna na kameninu zapsána jako základní závod (e Hauptniederlassung) dne 18. září 1863 pod značkou VIII-24.3., 17/1863 a oficiální název nové firmy zněl: „Hruschauer Tonwaren Fabrik.“³⁷

Dne 16. listopadu 1866 se prokuristou obou hrušovských firem stal Teodor Hochstetter, syn druhého zakladatele hrušovských továren. Nový prokurista byl současně také hlavním účetním v továrně na sodu. Franz von Miller zu Aichholz byl přijat za veřejného společníka firmy od 1. ledna 1870 a také mu bylo současně přiznáno právo prokury. Po smrti svého otce Jana Marii von Millera zu Aichholz († 3.2.1871 Vídeň)³⁸ nastoupil na jeho místo. Výmaz zemřelého z obchodního rejstříku se uskutečnil 9. prosince 1873 a ode dne 1. ledna 1874³⁹ byla uzavřena nová společenská smlouva mezi Carlem Hochstetterem a dr. Franzem Millerem, která pak byla zanešena do registru firem. Továrna na kameninu od roku 1874 mohli zastupovat i další členové rodiny Millerů. Byli to syn Vinzenz, ředitel bankovního domu ve Vídni, August

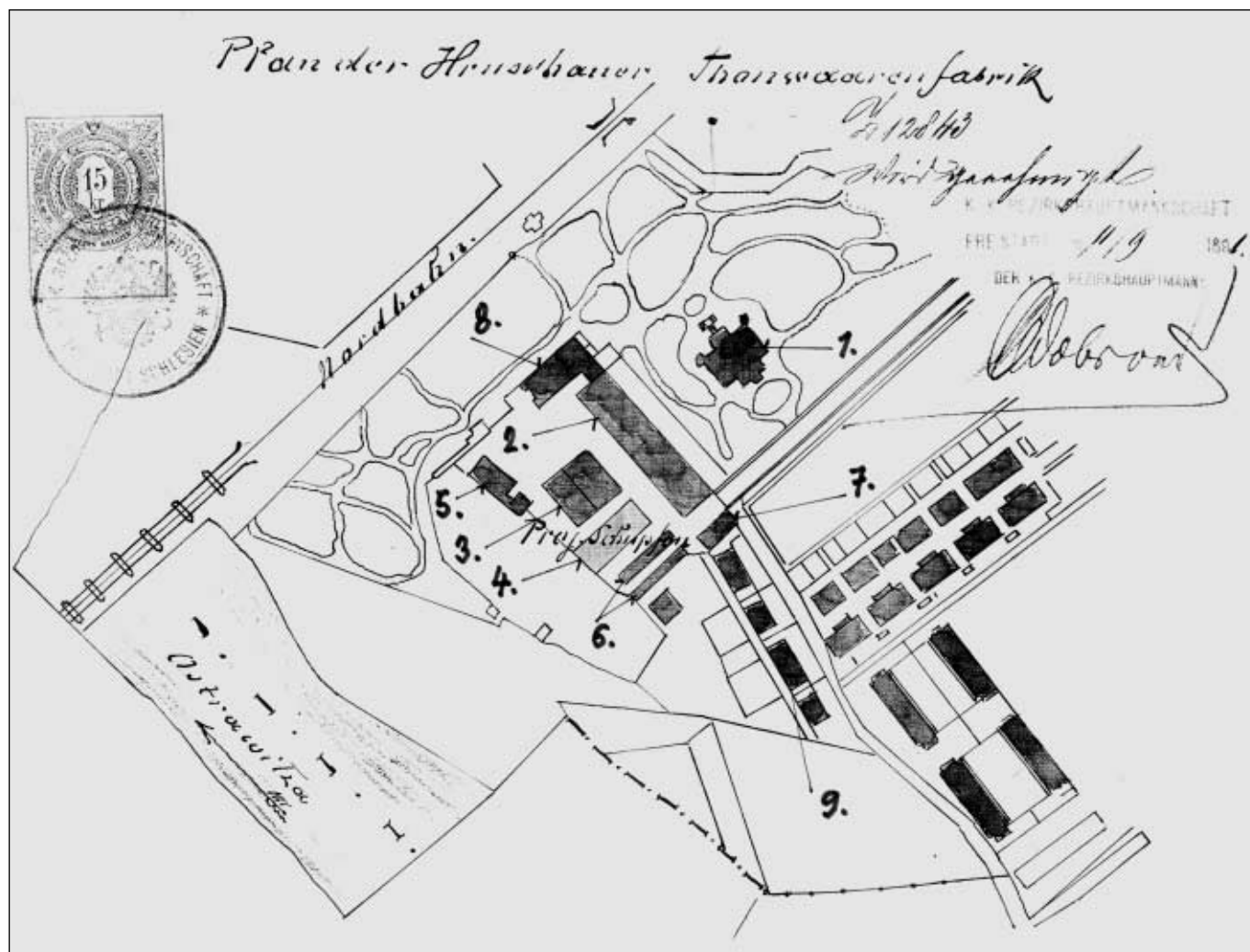
a Nicolle, velkoobchodníci a spolumajitelé firmy J. M. Miller & Co. ve Vídni a Terstu a konečně také dr. Viktor von Miller zu Aichholz, velkoobchodník a továrník nejen ve Vídni, ale v době udělení prokury také starosta obce Hrušov.⁴⁰

Dne 22. listopadu 1880 zemřel ve Vídni Carl Hochstetter⁴¹ a po výmazu z vedení firmy byl na jeho místo dne 7. února 1881 uveden syn Teodor. V knize krajského obchodního soudu v Těšíně pod č.j. 4 385 ze dne 13. července 1883 nacházíme zápis o přistoupení doktora filosofie Heinricha rytíře von Miller zu Aichholz, bytem Vídeň, Heumarkt 11 jako veřejného společníka. Oba zástupci druhé generace zakladatelů obou hrušovských firem spoluřídili firmy až do smrti Teodora Hochstettera v roce 1891. Po té se už Hochstetterové osobně neangažovali v řízení hrušovských firem, nýbrž k výkonu těchto funkcí pověřovali jmenované zástupce.⁴²

Konec 19. století a počátek století dvacátého zasáhl do života rodiny Millerovy obzvláště výrazně. Nejdříve 17. března 1897 zemřel ve Vídni Franz rytíř von Miller zu Aichholz, který řídil sodárnu a keramičku v Hrušově od druhé poloviny 60. let a jako hrušovský starosta působil v letech 1876 až 1895. Byl pokračovatel díla, které započal jeho bratr Viktor. Dostavěl v obci kostel a faru v Hrušově, zasadil se o obecní školství, podporoval spolkový život v obci.⁴³ Po smrti Franze byl do čela všech tří rodinných firem, nyní již také včetně továrny na celulózu ve Vratimově jmenován nejschopnější organizátor z rodiny - doktor filozofie Heinrich Miller. On už představoval třetí generaci Millerů v Ostravě.⁴⁴ Na štědrý den roku 1899 zemřel ve Vídni August von Miller, jedna z vedoucích postav bankovního domu J. M. Miller & Co. Prvním čestným občanem městýse Hrušova se stal v roce 1908 doktor chemie Viktor von Miller, který zemřel 14. května 1910 ve věku šedesátipěti let, když od roku 1876 řídil ve Vídni centrálu rodinné firmy po svém otci a později nahradil i svého bratra Augusta.⁴⁵

Výrobní program firmy do roku 1912

Hrušovská továrna na kameninu zaměstnávala v roce 1870 celkem 120 osob, z čehož bylo také 16 žen. Počet pracovních dnů byl stanoven na tři sta a pracovní doba byla jednáctihodinová. Zaměstnanci továrny na sodu i kameninu měli v té době také svépomocnou

pokladnu. Pro její členy bylo lékařské ošetření bezplatné včetně léků. V případě dlouhodobé nemoci byla členům bratrské pokladny vyplácena finanční podpora.⁴⁶ Hlavními výrobními agregáty byly: 5 pálicích pecí, 15 hrnčířských kruhů, lazurovací mlýn, hrnčířské míchačky hlíny, šamotový mlýn včetně prachového mlýna, sušárna cihel, drtič šamotových zbytků, dva lisu na kanalizační potrubí.

K pohonu strojů sloužil parní stroj o výkonu 20 HP, který ročně spotřeboval více jak 6 000 centnéřů černého uhlí. Cihlářské pece a další tepelné agregáty spolykaly ročně přes 31 000 centnéřů. Ročně bylo spotřebováno 46 085 centnéřů cihlářských hlín, 110 centnéřů sádry, 5 500 centnéřů šamotu a také 10 508 centnéřů písku. Lazurovací hlíny byly opět nakupovány v pruské Míśni. Z těchto surovin bylo za rok 1870 vyrobeno: 133 400 kusů klasických cihel, 195 600 šamotových cihel a 2 100 kusů šamotových desek. Z kameninového zboží zaznamenejme výrobu 12 600 kusů balonů - demižonů různých tvarů a obsahů, dále pak 41 900 kusů plochých lahví - placaček na kyseliny i alkoholické nápoje. Stavební a zahradní terakotu představovalo 855 kusů

nejrůznějších soch, sošek, i zahradní keramiky. Bylo vylišováno 5 960 kusů kameninových potrubí v celkové ceně 10 309 zl. Převážně kameninové nádoby měly hodnotu 41 029 zl. Celkový obrát keramiky byl vyjádřen obrátem ve výši 93 572 zl. 50 kr. r.č.⁴⁷

Z druhé poloviny sedmdesátých let 19. století se nám dochovaly první ručně psané nabídkové katalogy s výtvarným vyobrazením výrobků. Nahlédneme alespoň v krátkosti do dochovaných nabídkových listů a seřadíme si hlavní okruhy výrobků.

Kabřincové cihly a kachle: k dláždění stájí, prádelen, dvorů, šachetních umývárén a dalších společných prostorů.

Podlahové vlysy z kameniny: pro dláždění chodeb, kuchyní, operačních sálů. Dodávky v barvě žluté, červené a černé.

Krmná koryta z kameniny: do všech druhů stájí.

Retardéry, kanalizační potrubí, odvětrávací komínky a odváděcí potrubí hnojůvky ze stájí: Materiálem byla hnědá kamenina.

Vodovodní potrubí z kameniny: rozvody horké vody, zařízení parovzdušných sušáren, vhodné i pro hlavní rozvody studené vody.

Plán továrny z roku 1891

- 1 - villa
- 2 - hlavní budova
- 3 - vypalovací hala
- 4 - dílny pro výrobu chemických aparatur a přístrojů
- 5 - sklad forem, slámy a jemných hlín
- 6 - kůlny na hlínu
- 7 - ředitelství a byt vedoucího provozu
- 8 - úřednický dům č. 44
- 9 - dělnické dvojdomky čp. 51 až 54

Hrušov – bývalý areál
kameniny

Komínové nádstavce: sloužily k odvodu pachů ze stájí, společných prostorů i veřejných toalet.

Kameninové nádrže: pro přepravu kyselin, vína, likérů, minerálních vod. Vyráběny do obsahu až 1 000 litrů.

Hrnce z kameniny, zvané kameňáky: užití v domácnostech. Skladování mléka, sádla, smetany, okurek. Obsah od 0,5 do 30 litrů.

Mísy a misky z kameniny: určeny především pro laboratoře, vyvažovny, školy, nemocnice.

Výlevky a mísy pro laboratoře a galvanické pokovovny.

Šamotové a žárupevné výrobky.

Terakotové zboží: bylo vyráběno podle výtvarných návrhů jak na sklad, tak dle individuálních objednávek. Jednalo se především o nejruznější architektonické prvky jako hlavice, sloupy, pilastry, figury, ornamenty. Byly vytvářeny různé kachle či reliéfy, sloupy, vázy, vodotrysky do zahrad a altánů.

Dekorativní keramika: byla zastoupena mnoha desítkami vzorů, často s poetickými názvy od antiky po rustikální témata, která chtěla uspokojit nejširší vkus. Náboženské motivy tvořily především sochy Ježíše a Madony v téměř životní velikosti o váze 52 kg, za cenu 24 zl. Další sochy nesly názvy: Merkur, Psyché, Chlapec s ovocem, Děvčátko s papouškem. Sochy světových velikánů o váze 0,68 kg a výšce 23 cm. Např. Goethe, Schiller, Priesnitz atd.

Již v roce 1875 obdržela továrna „Ersters staats Preis“ a v roce 1879 byla hrušovským udělena cena „Ehrenpreis des k.k. Handels - Ministeriums in Wien“ V Těšíně v roce 1880 při příležitosti výstavy řemesel, průmyslu, zemědělství a lesnictví obdrželi zlatou medaili za kolekci výrobků z hlíny, šamotu a kameniny.⁴⁴⁸

Pokus o záchranu rodinného majetku fúzí s německým kapitálem

Souběžně s rozvojem výrobních programů v továrně na sodu se rozvíjely také nové programy v továrně na kameninu. Byly vyvinuty kondenzační aparatury na kyselinu, kyselino-vzdorné cihly a potrubí, speciální vyzdívky chemických a hutnických pecí. Budování vodovodních a kanalizačních sítí v uherských a haličských městech se stalo dobrým odbytištěm pro zdravotní a sanitární výrobky z kameniny včetně rozvodných potrubí a pomocných zařízení. Kamenina se stala velmi vyhledávaným materiálem pro celulózky, chemičky, konzervárny, mlékárny atd. Jedním z nejunikátnějších výrobků té doby byly kameninové chladicí hady, vzdorující rychlým přechodům teploty.⁴⁹

Monopolizace výroby v celé Evropě, fúze, krachy menších výrobních organizací, to vše byly stíny i nad hrušovskými závody. Obrovský rozsah výroby v chemičce byl pro rodinu Millerovu obrovskou zátěží nejen jako pro majitele, ale i jako pro vedoucí pracovníky firmy. Počátkem 20. století byla v „Sodafabrik“ zavedena výroba dehtových a anilinových barev vynikající kvality. Tato výroba však dovedla majitele až k finanční krizi roku 1910, kdy většina výzkumných pracovníků - tehdy to byli němečtí odborníci - odešla tajně i s výsledky své práce za peníze Millerů do Německa ke konkurenční firmě IG Farben.⁵⁰

V této katastrofální situaci byli Millerové nuceni hledat finančně silného partnera, který by celou tuto situaci finančně i personálně uměl překonat. Proto v dubnu roku 1911 došlo ke sloučení „Die erste oesterreichische Sodafabrik in Hruschau“ s „Oesterreichischen Verein für chemische und metallurgische Produktion“ se sídlem v Ústí nad Labem.⁵¹ Na podkladě této fúze se rozhodli Millerové zajistit i pro svůj druhý závod - keramičku rovněž strategického partnera. Vybrána byla „Die Deutsche Ton - und Steinzeugwerke, A.G. Berlin.“⁵²

Třetí, v podstatě také rodinnou, firmou na Ostravsku byla dobře prosperující továrna na celulózu ve Vratimově, která sice byla akciovou společností, pracující pod názvem „Der oesterreichische Verein für Cellulosefabrikation in Wien“, kde Millerové měli většinový kapitál. Také tuto firmu v roce 1912 převedli pod úspěšně pracující továrnu na papír „Neusiedler - Papierfabrik, A.G.“ v Rakousku.

Hrušov – tzv. Villa

Tímto krokem byla jediné vratimovská celulóza dočasně uchráněna před průnikem cizího kapitálu.⁵³

Nyní se opět vrátíme do roku 1911 a sledujme boj o záchranu už ne firmy, ale alespoň části kapitálu do ní po desetiletí vkládaného. V rodině Millerů v té době již byly velmi složité majetnické vztahy hlavně díky rozvětvené rodině i vlivem drobení rodinného majetku sňatky či zájmy jednotlivých členů rodiny. Proto bylo rozhodnuto, aby hrušovská továrna na kameninu byla před vstupem nového majitele přetransformována na akciovou společnost, a tím by mohly být zcela přesně vymezeny majetkové poměry dosavadních i nových vlastníků. Ustavující schůze nové společnosti se konala dne 6. července 1911 v sídle společnosti J. M. Miller & Co. v Beatrixgasse 32, ve Vídni. Zakládajícími členy se stali: Vincenz, August a Eugen Millerové z druhé generace. Třetí generaci Millerů v Hrušově zastupovali: dr. Heinrich von Miller, veřejný společník hrušovské sodárny a továrny na kameninu a Eugen von Miller, jun., veřejný společník firmy J. M. Miller & Co. ve Vídni.⁵⁴

Předsedajícím schůze byl zvolen Vinzenz von Miller. Po té rodina složila do rukou přítomného notáře dr. Kolíska 118 000 K, a tím hodnota hrušovské továrny na kameninu dosáhla úřední hodnoty 1 000 000 K.⁵⁵ Tento základní kapitál byl rozdělen na 1 000 akcií a byly rozděleny takto: Deutsche Ton - und Steinzeug Werke, A. G. Berlin odkoupila 690 kusů. Bankéř z Drážďan dr. Heinrich Arnhold, spolumajitel banky Gebrüder Arnhold, Adolf Pohl, ředitel berlínské keramičky, dále pak generální ředitel této firmy Nicolaus Jungenblut a konečně také Heinrich a August Millerové získali po 50 akciích. Zbylých šedesát akcií továrny si mohli zakoupit přední úředníci berlínského a hrušovského závodu.⁵⁵

Předsedou nového podniku nazvaného „Hruschauer Tonwarenfabrik, A. G. in Hruschau“ se stal Vinzenz von Miller, ředitelem závodu pak správní rada jmenovala dr. Heinricha Ritter von Miller zu Aichholz. Správní rada byla vytvořena z Heinricha a Augusta Millerových, Nikolase Jungenbluta, Adolfa Pohla a dr. Heinricha Arnholda.⁵⁶ Nový majitel - německá firma „Der Deutsche Ton - und Steinzeugwerke, A. G. Berlin“ byla největší německou firmou na výrobu keramického a kameninového zboží. Na evropském trhu zastávala čelné místo v první desítce producentů.⁵⁷

Závěr

Skutečná modernizace a mechanizace hrušovského závodu započala ještě v roce 1911. Byly vypracovány plány, na které v roce 1912 poskytl bankovní dům Arnhold z Drážďan půjčku ve výši 500 000 K, především na rozvoj keramického strojírenství.⁵⁸ Po vzniku československého státu se situace v hrušovské keramičce vyvíjela poněkud jinak než v hrušovské chemičce.⁵⁹ Německý majitel polovinu svých akcií odprodal Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem. Tato fúze proběhla 12. listopadu 1921 v Karlových Varech a o ní se dochovalo také písemné svědectví ředitele Pohla. V něm čteme: „Po založení ČSR jsem velmi brzy poznal, že jako čistě německý podnik nemůžeme v novém státě slavit úspěch. Proto bylo třeba hledat spojení, které by nás na trhu k tomuto úspěchu dovedlo. Tím, že Spolek od nás polovinu akcií odkoupil byla pro nás hrušovská keramička zachráněna.“⁶⁰

V roce 1933 přešla polovina akcií držebných německou stranou na Deutsche Ton - und

Steinzeugwerke, A. G. Krauschwitz a stejný počet akcií byl pak mateřské firmě odprodán dne 22. září 1939.⁶¹ Po celou druhou světovou válku pracovala hrušovská keramička ve svazku německých firem. V roce 1945 byla hru-

šovská továrna na kameninu znárodněna dekretem prezidenta republiky číslo 100/45 Sb. a začleněna do československých závodů průmyslu stavebních hmot a keramiky, národní podnik Praha II, jako pobočný závod Hrušov.⁶²

Nástup k firmě	Jméno a funkce	Rok narození	Domovská příslušnost	Ukončení prac. poměru
14. 4. 1851	František Kašpar, kovář	1821	Mor. Ostrava	1865
20. 8. 1852	Antonín Čarnota, lisař potrubí	1823	Tworów, P	1874
22. 7. 1852	Antonín Červenka, připravář směsí	1828	Brušperk	1877
18. 10. 1852	Josef Gazda, hrnčír	1827	Val. Meziříčí	1863
7. 2. 1853	Jan Hrubý, dělník	1835	Hlučín, P	1863
7. 3. 1852	Jan Plenert, vrchní vypalovač	1823	Ratiboř, P	1859
21. 2. 1854	Václav Aubricht, hrnčír	1818	Rokycany	1865
11. 3. 1854	Jan Aubricht, hrnčír	1829	Rokycany	1861
22. 9. 1854	Konstantin Hrubý, hrnčír	1837	Hlučín, P	1858
1854	František Machala, nádeník	1829	?	zemřel 1854
20. 2. 1854	Jan Peták, vrchní hrnčír	1821	Rokycany	1858
20. 2. 1855	Václav Peták, hrnčír	1824	Rokycany	1858
21. 5. 1855	Augustin Hubrich, uměl. modelář	1824	Liebethal, P	?
6. 11. 1855	Eduard Pitzka, mistr nádvoří	1811	Brno	1858
4. 6. 1856	Florián Kvapil, dělník	1826	Olomouc	?
23. 8. 1860	Friedrich Meissner, ved. provozu	1826	Cottbus	1875

POZN MKY:

- 1 Lunge, G.: Handbuch der Soda - Industrie und ihrer Nebenzweige für Theorie und Praxis, II. Band, Braunschweig 1879, s.265
- 2 Hoffmann, C.: Praktisches Handbuch für Papierfabrikation, 2. Auflage, II. Band, Berlin 1892, s. 865
- 3 Janák, J.: Hospodářský rozmach Moravy 1740 - 1918, In: Vlastivěda Moravská, Dějiny Moravy, díl 3/1, nová řada, sv. 7, Brno 1999, s. 183
- 4 Archiv města Ostravy (dále jen AMO), fond Drápalova sbírka, Životopisy významných osobností, k. 28. Životopis Carla Hochstettera uvádí, že oba průmyslníci se setkali v Karlově Studánce na podzim roku 1850. Avšak poslední práce věnovaná rodině Millerů-Aichholz napsala, že výše jmenovaní se setkali v roce 1850 ve Františkových Lázních. Srovnej viz: 5 Kühschelm, O.: Vom glanzvollen Aufstieg bis zur „Tragödie alten Reichtums.“ Familien - und Firmenstrukturen im Haus Miller - Aichholz In: Bürgertum in der Habsburgermonarchie VIII, Wien, Köln, Weimar 200, s.115. Tyto citované skutečnosti jsem nemohl ověřit, ale dá se předpokládat, že pravděpodobnější je Drápalova verze, protože z Brna do Jeseníků jezdila v té době řada klientů již mnohem dříve a věhlas tohoto horského prostředí byl značný
- 5 Kühschelm, O.: Von glanzvollen Aufstieg....., cit. dílo, s. 11 an
- 6 Tamtéž, s. 122
- 7 Archiv města Ostravy (dále jen AMO), Drápalova sbírka, k. 29, Životopis Josefa M. Millera
- 8 Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), fond Vceňovací operát Stabilního katastru, obec Hrušov, rok vzniku 1844, složka 160, k. 66
- 9 AMO, Drápalova sbírka, k. 29, Životopis Josefa M. Millera, s. 4
- 10 ZAO, fond Zemská vláda slezská (dále jen ZVS), inv. č. 1 447, Povolování průmyslového podnikání z let 1851 až 1852, k. 1 887
- 11 1 vídeňský sáh = 1,896 metru
- 12 ZAO, ZVS, inv. č. 1 447, cit. pramen, dopis okr. hejtmana ve Frýdku do Opavy ze dne 18. 2. 1852, k. 1 887
- 13 1 vídeňské jitro = 0,5755 ha
- 14 ZAO, Sbírká pozemkových knih (dále jen SPK), Velkostatek Polská Ostrava (dále jen VS-POS), Pozemková kniha obce Hrušova, kniha číslo G 706, fol. 9
- 15 ZAO, ZVS, inv. č. 1 447, cit. pramen, dopis jmenovaného úřadu ze dne 16. března 1852, k. 1 887
- 16 ZAO, III. odd., podnikové archivy, fond Hrušovská továrna na kameninu, a.s. (dále jen HTK), inv. č. 1, Historické záznamy o vzniku závodu, k. 1
- 17 ZAO, ZVS, inv. č. 124, Všeobecný podací protokol za rok 1852
- 18 ZAO, SPK, fond VS-POS, cit. pramen, kniha G 706, fol. 9
- 19 ZAO, ZVS, inv. č. 327, Všeobecný podací protokol za rok 1853
- 20 ZAO, III. odd., fond HTK, cit. pramen, k. 1
- 21 Bericht der Handels - und Gewerbe für das Herzogthum Schlesien in Troppau, über die Arbeitslöhne und die zur Unterstützung der Gewerksarbeiter bestehenden Anstalten in Kronlande Schlesien, Troppau 1852, Beilage, Litere C

- 22 Tamtéž, s. 9
- 23 Tamtéž, s. 11
- 24 Bericht der Handels - und Gewerbe für das Herzogtum Schlesien in Jahren 1854 - 1856, Troppau 1857, s. 159 an.
- 25 ZAO, III. odd., Podnikové archivy, inv. č. 764/685, Příjímací kniha bratrské pokladny závodů Sodafabrik a Tonwarenfabrik 1851 - 1889, kniha č. 1; tamtéž, Kniha zaměstnanců I, kniha číslo F1/7
- 26 Palát, J.: Podnikatelské aktivity vídeňské rodiny von Miller zu Aichholz a industrializace Ostravska, rukopis, Ostrava 2001, s. 1
- 27 Bericht der Handels..... in Jahren 1854 - 1856, Troppau 1857, s. 160 an
- 28 Ottův slovník naučný, díl XIII, Praha 1898, s. 854
- 29 Viktora, V.: Hrušovská továrna na hliněné zboží. In: Technická práce na Ostravsku 1926 až 1936, s. 506 an
- 30 Odborná literatura uváděla, že měřítkem jemnosti mletí hlíny byl počet otvorů v sítu, přes které hlína procházela na určité čtvereční ploše. Cihly měly hustotu 100 až 180 otvorů, trubky a kanalizační roury měly 180 až 300, nádobí mělo 500 otvorů a barevný a bílý porcelán měl pro mletí směsi až 1 500 otvorů.
- 31 Viz poznámky 28, 29. Teyssler - Kotýška: Technický slovník naučný, sv. VI, Praha 1931, s. 242
- 32 Teyssler - Kotýška: Technický slovník naučný, díl XIII, Praha 1937, s. 812 an
- 33 Bericht der Handels.....in Jahren 1854 - 1856, Troppau 1857, s. 160 an
- 34 Tamtéž, s. 161 an
- 35 Archiwum Państwowe w Katowicach (dále jen AP Katowice), Oddział terenowy w Cieszyń (dále jen SOC), wydział III, Handlowy rejestr firm spółkowych) dále jen HRFS / Tom I, sign. 3328, označen 9 B-I-9, Hruschauer Tonwarenfabrik, fol. 9
- 36 Tamtéž, cit. pramen, označ. B-I-7, Erste oesterreichische Sadafabrik in Hruschau, fol. 7
- 37 Tamtéž, označ. B-I-7, fol. 9
- 38 AP v Katowicach, SOC, HRFS, Tom I, sign. 3328, označ. B-I-9, cit. pramen, fol. 7
- 39 Palát, J.: Hochstetterové, pokus o portrét podnikatelské rodiny, rukopis, Ostrava 2002, s. 26 an
- 40 Kreiselová, D.: Proměny životního stylu reprezentantů Moravskostravské buržoazie v letech 1830 - 1930. Diplomová práce OU, FF, Ostrava 1992, rukopis, s. 93 an
- 41 AMO, fond Drápalova sbírka, Významné osobnosti, k. 28, Wurzbach, J: Hochstetter Carl Christian, II. Band, Graz - Koln 1953, s. 344
- 42 Palát, J.: Hochstetterové, cit. dílo, s. 32
- 43 AMO, fond Archiv městyse Hrušova, inv. č. 2, Letopisy městyse Hrušova, kniha I, s. 21 a 46
- 44 Tamtéž, s. 13, 41, 79
- 45 Oesterreichische Biographisches Lexikon 1815 - 1950, VI. Band, Wien 1975, s. 303-305
- 46 ZAO, fond OŽK Opava, Statistischer Bericht über die Industrie Schlesiens im Jahre 1870, Troppau 1875, s. 173
- 47 Tamtéž, s. 174 - 175
- 48 ZAO, III. odd., HTK, inv. č. 13, Ceníky a nabídkové listy 1868 - 1911, k. 4
- 49 Tamtéž, zpráva vedení obchodu z roku 1880 pro centrálu ve Vídni, inv. č. 13, k. 4
- 50 ZAO, III. odd., HTK, inv. č. k. 3
- 51 ZAO, III. odd., inv. č. 1, Historické záznamy k dějinám závodu, k. 1
- 52 Palát, J.: Vznik a počátky továrny na celulózu ve Vratimově (1882 - 1912), rukopis, Ostrava 2002, s. 28
- 53 ZAO, fond Krajský soud v Mor. Ostravě, firemní spisy, značka B-I-29, Těšín, Hruschauer Tonwarenfabrik, A. G., návrh stanov akc. spol., k. 144
- 54 Tamtéž, protokol z ustavující schůze akc. spol., k. 114
- 55 Tamtéž, Grundenbericht von 13. Mai 1911, k. 114
- 56 ZAO, III. odd., fond HTK, inv. č. 1, Werdegang der Hruschauer Tonwarenfabrik, k. 1
- 57 Tamtéž, inv. č. 2, Korespondence ředitelství 1911 - 1945, k. 1
- 58 Tamtéž, inv. č. 2, Návrh na investování půjčky z roku 1912, k. 1
- 59 Tamtéž, korespondence z roku 1918 - 1938, k. 1
- 60 Tamtéž, inv. č. 1, Vývoj továrny v letech 1918 - 1938, k. 1
- 61 Tamtéž, inv. č. 1, Dopis Adolfa Pohla s ředitelem závodu Krauschnitz, opis, k. 4
- 62 Tamtéž, inv. č. 1, Dopis čsl. chemického průmyslu ze září 1945

Zapomenutý misionář z Těšínska – Georg Wenzel Golkowsky

Daniel Spratek

Mrazivého dne 25. února 1725 se dostavila do evangelického kostela za horní branou města Těšína nelecjaká společnost. Urozený pán Adam Golkowsky, bydlící na Bobreku, totiž křtil svého syna. Ten při křtu obdržel

jména Georg Wenzel. Malé dítě křtil sám pastor primarius Johann A. Steinmetz, za svědky byli pán Adam von Schimonsky, učitel Johann G. Schuchardt, baronka Helena von Sobek a paní Johanna von Bludowski.

Sotva kdo z přítomných tušil, že malý chlapec ve svém životě sjezdí více světa než oni všichni dohromady.

V době, kdy malý Georg Wenzel přišel na svět, probíhala v českých zemích ostrá karolinská vlna protireformace. Ušetřeno jí bylo jen Ašsko a jen v omezené míře též Slezsko. V Čechách a na Moravě naproti tomu bylo jediným dovoleným křesťanským vyznáním římské katolictví a všichni nekatolíci byli tvrdě pronásledováni. Osmnácté století bylo také dobou velkých křesťanských misíí do zámoří. I z českých zemí se desítky řeholníků účastnily misijních výprav. Nakonec to však nebyly hlavně katolické misie, které přinesly českým zemím trvalé místo ve všech učebnicích misiologie a všech dějinách misíí, nýbrž misie protestantská – misie obnovené Jednoty bratrské. Jednotu bratrskou obnovili tajní, převážně německy mluvící protestanté z Kravařska – ti od Bílé hory uchovávali víru svých předků a bez zajímavosti není, že tajně navštěvovali i roku 1709 založený evangelický Ježíšův kostel v Těšíně. Jejich čilý náboženský život však nešel pozornosti vrchnosti, která je krutě pronásledovala. Proto začali od roku 1722 houfně prchat do Saska, na statky hraběte Zinzendorfa, kde založili svou osadu, nazvanou Herrnhut (Ochranov). Tam obnovili Jednotu bratrskou. Celkem odešlo v následujících letech z Kravařska do Herrnhutu přes 550 osob a z oblasti Jeseníků 100 osob. K nim se později přidala řada osob z jiných zemí, včetně Slezska. Obnovená Jednota bratrská (jejíž příslušníci byli často nazýváni „moravští bratři“ či pouze „Moravané“ – „Moravians“) vešla do dějin především jako církev misijní. Její členové působili v Africe, Skandinávii, Rusku, Indii, Surinamu, Severní Americe, Grónsku a jinde. Historik protestantských misíí dr. Warneck pravdivě o obnovené Jednotě napsal: „Tato malá církev ve dvaceti letech založila více misíí, než celá evangelická církev ve dvou předcházejících stoletích.“

Vratme se ale zpět k osudům malého Georga Wenzela Golkowského: Roku 1730 pan Adam Golkowsky, jeho otec, přestoupil ke katolické víře. Příbuzní ze strany matky malého Georga Wenzela, ve snaze zajistit mu navzdory této skutečnosti evangelickou výchovu, odeslali jej do saského Holzkirchu na vychování k rodině von Zajonscheck. Roku 1736 odešel spolu se svými pěstouny do Herrnhutu. Tam se vyučil krejčím; přiučil se též truhlářskému řemeslu. Dne 26. února 1745 byl přijat do herrnhutské náboženské

obce jako její plnoprávný člen. O rok později se v obci poprvé účastnil Večeře Páně. Ve svých pětadvaceti letech – v únoru 1750 – byl povolán do bratrských osad v Anglii. Po dvouměsíční cestě dorazil do Londýna. Následující dva roky strávil v obcích Fulneck a Chelsea.

Roku 1752 byl Golkowsky spolu se třemi dalšími bratry vyslán na první misijní výpravu moravských bratří na Labrador. Golkowsky byl z misionářů nejmladší. Dne 18. května se nalodili na loď „Hope“ (Naděje), plující z Londýna na Labrador. K cíli dorazili koncem července. Dne 9. srpna položili bratři základní kámen k domu, jenž se měl stát základem budoucí osady, nazvané Hoffnungsthal (Údolí naděje). Jejich naděje, které do nového místa svého pobytu vkládali, se však nesplnily: dne 13. září domorodí Eskymáci zavraždili kapitána lodi a šest dalších Evropanů. Ačkoli z misionářů nebyl zabít nikdo, přesto se rozhodli misii přerušit a vrátit se zpět. Odpluli na Newfoundland a odtud zamířili k evropským břehům. V polovině listopadu šťastně dorazili k irskému pobřeží a o několik dní později dorazili do Westminsteru, kde se Golkowsky a ještě jeden z misionářů setkali s hrabětem Zinzendorfem a dalšími bratry, kterým podali zprávu. Navzdory neúspěchu první misijní cesty moravští bratři Labrador nespustili ze zřetel a po několika dalších výpravách jej roku 1771 trvale osídlili.

Georg Wenzel Golkowsky se však těchto dalších výprav na Labrador již neúčastnil. Ovšem v Evropě také nezůstal. Hned následujícího roku (1753) nasedl na loď „Irene“ a v září se vylodil v newyorském přístavu. Druhým domovem se mu stala Pensylvánie. Pracoval nejprve v bratrských osadách v Bethlehemu a Christiansbrunnu jako vychovatel chlapců, od roku 1754 pak jako účetní a zeměměřič. Nikdy se neoženil a veškeré své nadání věnoval službě v bratrských obcích. V devadesátých letech se stal dokonce představeným obce v Christiansbrunnu. V červenci 1797 odešel na odpočinek do bratrského domu v Nazarethu. Tam také 28. prosince 1813 v pozhnaném věku nedožitých 89 let zemřel.

Zpracováno na podkladě dokumentů uložených v Tschammerově knihovně v Cieszyne, v Moravských archivech v Bethlehemu a v Archivu Jednoty bratrské v Herrnhutu. Za zpřístupnění herrnhutských podkladů pro Golkowského životopis vděčím Dr. Hansi Rollmannovi.

Následující text si neklade za cíl vyčerpávajícím způsobem pojednat o Národním souručenství na Místecku. Nechce je ani hodnotit. Pouze na základě torzovitých dochovaných údajů nastínit, jakou činnost tato dosud ne zcela v literatuře popsaná politická organizace vlastně vyvíjela. Vycházím přitom hlavně ze dvou dokumentů, na které jsem narazil při pořádání pozůstalosti Rudolfa Veselého, kronikáře Frýdku-Místku po druhé světové válce. Oba souhrnně podávají obraz činnosti Národního souručenství, oba jsou vyhotoveny vedoucími funkcionáři této organizace. Ale než se budeme věnovat vlastnímu tématu, je třeba si nejdříve připomenout obecnější údaje.

O potřebě vytvoření nové politické organizace českého národa se začalo uvažovat v okruhu státního prezidenta Háchy bezprostředně po okupaci zbytku Československa. Uvažovalo se o založení jednoho - ostatně více by jich v nových podmínkách ani být nemohlo - politického hnutí, které by sdružovalo všechny Čechy. Dosavadní názorové rozdíly by alespoň navenek zmizely. Jednotné politické hnutí mělo mít národně obranný charakter, neutralizovaly by se radikální fašistické proudy a „záchrana národní věci by se dostala do rukou slušných lidí.“ Emil Hácha seznámil národ s tímto plánem už v podvečer 16. března 1939 v rozhlasovém projevu, v němž apeloval na jednotu celého národa, neboť právě pouze tato jednotu může zajistit národu jeho „blaho a štěstí.“¹

Nábor do Národního souručenství se uskutečnil během dubna a členy se mohli stát ti muži, kteří byli české národnosti, byli bezúhonní, plnoletí a měli árijský původ. Tisková služba Národního souručenství pak 3. května uveřejnila výsledky: v Čechách se přihlásilo 99, 2 %, na Moravě 98, 4 % mužské populace. Podobné to pak bylo na konci

května s nábořem do Mládeže Národního souručenství: 97, 79 %.²

Národní souručenství mělo poměrně obvyklou organizační strukturu - celé území protektorátu se dělilo na kraje, ty dále na okresy a nejmenší složkou byly místní skupiny.

Hodnocení působení Národního souručenství není jednoduché. Na počátku bylo výrazem celonárodní protiokupační jednoty, s postupujícím tlakem okupační moci se však stávalo stále více závislou organizací se zjevnými sklony ke kolaboraci. Je však nutno vzít v úvahu, že nelze automaticky ztotožňovat vývoj na centrální úrovni a činy představitelů ústředních orgánů s děním v okresech a místech, kde se mohly podmínky přece jen různit. Podívejme se nyní na okres místecký. Alespoň pokud nám to dokumenty, dochované v pozůstalosti Rudolfa Veselého, umožňují.

Do základů Pomníku padlých v Místku byl po druhé světové válce vložen mimo jiné i text věnovaný právě činnosti Národního souručenství. Byl sepsán bezprostředně po skončení války a nesl název Politický a kulturní život v Místku v letech 1939 - 1945 a datum 1. června 1945. Dokument začíná takto: „*Po německé okupaci 14. června 1939 ohlásil se český lid v Místku k politickému životu ustavením okresního vedení Národního souručenství. V nábořu mužů, provedeném koncem dubna 1939, přihlásili se všichni čeští mužové z Místku v počtu 2 500, zapsaní ve voličských seznamech. Bylo to poprvé v dějinách města a okresu, že se postavili do jednoho šiku všichni čeští mužové bez rozdílu politických stran, aby hájili ohrožená práva a zájmy českého lidu. Také později ženy a mládež byly organizačně téměř stoprocentně podchyceny.*“³

Už samotný fakt, že zpráva o činnosti Národního souručenství byla vložena do základů Pomníku padlých, ukazuje, že v místeckém

Národ náš pokračil na cestě svého vývoje k serozběnné jednotě, k bratrství a společnému štěstí.

Národnímu souručenství

Nemai bŕi znova tŕitŕn a rozvrŕen ŕadnŕn hesy.

Lide český

národního
soudruženství, které není politickou stranou, **ale národem.**

Näher v. Mistlau zählen bude

v neděli 23. dubna 1939

[illegible][illegible]

Všichni věříme v nový život a v zemi budoucnost.
Tvoříme prvozem, miliónovou jednotu všech Čechů a usilujeme o všestranný rozkvet národního života v nových poměrech.

Český občane,

odevzdej proto ihned svou přihlášku do Národního souručenství!
Kdo nejde s námi, vylučuje se z řad našeho národa!

Vlasti zdar!

Journal of Interpersonal Violence 28(12)

Full Week Work

okrese se tato organizace zřejmě nedopustila nějakých kolaboračních aktivit, které by ji a přinejmenším členy jejího vedení diskvalifikovaly pro účast na tomto čestném aktu. Ostatně i styl, jakým je napsán zmiňovaný dokument i další dokument nazvaný Zpráva o činnosti okresního vedení Národního souručenství v době okupace, tj. v letech 1939 až 1945, napovídá, že pisatelé, a zároveň čelní představitelé, jsou na svou činnost v tomto období hrdí.

Vedení organizace prý dokonce podle vlastních slov vyvíjelo ilegální činnost, a to buď samostatně, nebo ve spolupráci s jinými složkami podzemního hnutí, přičemž některé z těchto záležitostí byly projednávány přímo v úřadovně Národního souručenství. V období stanného práva v letech 1941 a 1942 pak byla řada funkcionářů vězněna a i jinak během války bývali někteří z nich německými úřady činní zodpovědnými z různých incidentů. „*Tak například.: vedení Národního souručenství v Místku zneškodnilo za pomoci svých spolehlivých členů jakoukoliv aktivní práci Svazu pro spolupráci s Němci, takže spolek existoval jen na papíře před úřady a vůbec nepracoval, výzva k ustavení České ligy proti bolševismu byla po rozbalení přihlášek v úřadovně vhozena do kamen a doručení popřeno, práci ve Veřejné osvětové službě záměrně a s plným vědomím převzali kulturní pracovníci Národního souručenství a mařili soustavně záměry jejího vedoucího – kolaboranta.*“⁴

Počátky Národního souručenství na Mís-
tecku můžeme sledovat v týdeníku Bezručův

lid. Tyto noviny vycházely jen něco málo přes rok, byly založeny na podzim roku 1938 a svou činnost ukončily v lednu roku 1940. Od května 1939 můžeme na jejich hlavičce číst titulek List Národního souručenství. Dne 22. dubna nás velký titulek informuje o tom, že následující den začne v Místku nábor, a to na devíti místech ve městě. Tučně pak byla vytištěna tato výzva: „*Občané, uvědomte si, že přihláškou do Národního souručenství prokazuje svou příslušnost k českému národu. Každá liknavost je oslabováním české věci. Dnes víc než jindy je nutné, aby každý z Vás se hlásil otevřeně ke svému národu.*“⁴⁵

O tom, že výzvy ke vstupu do Národního souručenství byly občany vyslyšeny, svědčí nejlépe poněkud bizarně vypadající sumarizace výsledku náboru, která se objevila v Bezručově lidu dne 6. května: „*Celkem bylo zapsáno v našem okrese ve voličských seznamech 11 616 mužů a do Národního souručenství se přihlásilo 11 940 mužů, což je úspěch více než stoprocentní.*“⁶

Bezručův lid nás také informuje o složení okresního vedení Národního souručenství: Vedoucím okresu byl jmenován František Varmuža, ředitel hospodářské školy v Místku, jeho zástupcem ing. Josef Petrlik, ředitel místní dráhy z Frýdlantu. Jednatelem byl Karel Chvostek, odborný učitel, samosprávným činitelem Ludvík Koziar, strojívedce ve výslužbě, sociálním činovníkem Josef Mikulka, manipulát z Ostravice, propagačním činovníkem František Herma, řezník ze Sviadnova. Funkce dozorců okresu obsadili Vladimír Hrdý, rolník ze Staříče a Bohuslav Konečný, učitel z Místku.⁷

Je velká škoda, a značně to ztěžuje práci badatele, který by se chtěl zabývat historií Národního souručenství na Místecku, že kromě dvou dokumentů, které již byla zmíněny, a z nichž budeme ještě dále vycházet, se nedochovaly žádné další pramenné materiály. A to i přesto, že dokumentaci činnosti této organizace byla v době jejího působení věnována značné úsilí. Kromě řádného vedení zápisů bylo údajně mnoho podniků také fotografováno, některé dokonce zachyceny na film. Mládež měla prý vlastní kroniku. Tyto zajímavé informace přináší druhý z výše jmenovaných dokumentů (Zpráva), pro nás je však nejdůležitější následující stručný popis organizačního života Národního souručenství v okrese.

Autoři zprávy jej rozdělili sami na dvě části: kulturně-výchovnou a hospodářsko-sociální.

Co se týká kulturně - výchovné činnosti, připadla zde Národnímu souručenství

v podstatě hlavní role. Ostatní kulturní spolky totiž buď samy ukončily činnost, nebo byly prostě zrušeny. A tak to byli právě představitelé Národního souručenství, kteří zodpovídali za kulturní život na Místecku. Této činnosti ostatně přikládali autoři poválečného dokumentu velký význam, neboť *„jedině při kulturních podnicích mohli se čeští lidé scházeti a povzbuzovati se českou hudební a dramatickou tvorbou v dobách největšího národního útisku.“*⁸

Velká pozornost byla věnována divadlu. Vedle toho, že byly uspořádány tři kurzy ochotnického divadla doprovázené přednáškami o zákulisí divadla i filmu pro široké vrstvy, *„vydávali jsme postupně pro venkovská ochotnická divadla seznamy dobrých divadelních her a pořídili si vlastní cenzuru, která měla za účel, aby byly hrány ochotníky jen dobré divadelní hry.“*⁹

Nezůstávalo ale pouze u ochotnického divadla. Už v roce 1939 byla sjednána dohoda s Moravskoslezským divadlem v Ostravě o pravidelných zájezdech do Místku, v letech 1943 a 1944 zde dokonce několikrát hrálo i pražské Národní divadlo.

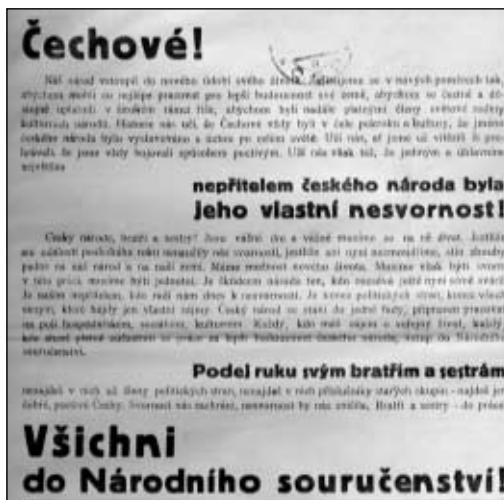
Dalším kulturním odvětvím, na němž si autoři Zprávy zakládali, byla hudba. Také tady nacházela naplnění snaha vychovávat, neboť *„bylo to zásluhou hlavně a jediné činovníků Národního souručenství, že byly uskutečňovány do našeho okresu zájezdy našich nejlepších těles komorní hudby, což v dřívějších dobách nemohlo být uskutečněno pro naprostý nezájem občanstva.“*¹⁰

Snaha usměrňovat vkus mnohdy roztěkaných spoluobčanů se projevovala i v oblasti četby. Pořádaly se předvánoční výstavy české i dětské knihy a besedy s významnými regionálními spisovateli. V roce 1943 se uskutečnila velká výstava děl moravskoostravských výtvarných umělců.

Nezapomínalo se ani na společenskou výchovu, jejíž významnou součástí byly kurzy tance, večerní čaje pro mládež, společenské plesy a besedy. Pořádaly se také jazykové kurzy, přednášky ze zdravotědy a dalších oborů.

Nechyběla ani tělovýchova. Dále se vyvíjela činnost sportovních klubů, pořádaly se turnaje v míčových hrách či lehkotletické závody.

Druhou oblastí činnosti Národního souručenství na Místecku byla „péče o český lid po stránce hmotné“. Sem patřilo zřízení téměř třiceti stravovacích stanic pro českou školní mládež, založení první organizace českých zemědělců (OVZO), v jejímž rámci pak byly konány různé pokusnické soutěže

Dokumenty ze sbírek SOKA Frýdek-Místek

či výstavy dobytka. Soutěžilo se i v zahrádkaření a úpravě obcí.

Například v březnu 1941 uspořádalo místecké Národní souručenství kurs správného krmení, o rok později pak kurs správných hospodyněk a rolníků o zvelebování drůbeže a drobného hospodářského zvířectva.

Z oboru přímé sociální péče je třeba jmenovat finanční podporu Okresní péče o mládež a Ligy proti tuberkulóze. V letech 1939 a 1940 vybudovalo okresní vedení Národního souručenství prázdninové ozdravovny na Bílé a Horní Čeladné. Dále stojí za zmínku podpora vystěhovalců z Těšínska, obstarávání bydlení a různá charitativní činnost a příležitostné sbírky na potřebné. Nejrozsáhlejší pak byla činnost poradenská, zasahující do všech otázek denního života českých lidí.

Tolik tedy zatím k Národnímu souručenství na Místecku.

POZN MKY:

- 1 Gebhart, J. - Kuklík, J.: Počátky národního souručenství v roce 1939. In: ČČH 91/1993, č. 3, s. 420
- 2 Tamtéž, s. 428
- 3 SOKA F-M, f. Rudolf Veselý (dále RV), inv. č. 21, Politický a kulturní život v Místku v letech 1939 - 1945, s. 1
- 4 Tamtéž, s. 2
- 5 Bezručův lid, 22. 4. 1939, s. 1
- 6 Bezručův lid, 6. 5. 1939, s. 1
- 7 Bezručův lid, 8. 4. 1939, s. 3
- 8 SOKA F-M, f. RV, inv. č. 21, s. 2
- 9 SOKA F-M, f. RV, inv. č. 21, Zpráva o činnosti okresního vedení Národního souručenství v době okupace, s. 1
- 10 Tamtéž, s. 2

Gojiczek zielóny, pieknie przistrojóny

Markéta Mikysková

K nejrozšířenějším lidovým obyčejům jarního období patří dětské kolední obchůzky. Z našeho prostředí jsou nejznámější vynášení a topení či pálení *Smrti* (*Smrtky*, *Smrtáka*, *Mařeny*, *Mařáka*, *Moreny*) jako symbolu zimy, dívčí chození s ozdobeným zeleným stroměčkem (*létečkem*, *májíčkem*), který ohlašuje jaro, a samozřejmě chlapecká pomlázka (*mrskut*, *šmigrust*, *šlahačka*). Ve Slezsku bylo vynášení *Smrti* obecně rozšířené v 19. a na počátku 20. století¹. V Návsi v Těšínském Slezsku chodila děvčata z *lalkóm v krzyżówce* (s panenkou v povijanu, zavinovačce) nebo z *mandoróm* (s panenkou zhotovenou smotáním kusu látky), zpívala písničku o *Mořaně* (*Morzannie*), pak nábožnou píseň a rozdávala hospodyním mašličky (*bandliczki*). Za koledu dostávala vejce a peníze. Mořanu topili také v Jablunkově, s Mořanou se chodilo mimo jiné v Jasení.

V horských oblastech Těšínského Slezska se do dnešních dnů udržely obchůzky dívek s *gojičkem* (z *gojiczekym*). **Gojiček** (*gojiczek*), volně přeloženo *hájiček* (z polského *gaj* = háj), je čerstvě uřezaný stroměček se zelenými nebo teprve pučícími listy, nejčastěji bříza (v Písku u Jablunkova se chodilo také se smrčkem a jedličkou), ozdobený malovanými výfuky z vajíček (*wydmuszkami*), barevnými stuhami z textilu nebo krepového papíru (*bandliczkami*, *kokardkami*, *kwaciami*), papírovými růžemi, drobnými zvonečky (nebo jedním zvonkem na vrcholku, dříve také *chocholkem* - *chochołkym* - papírovou ozdobou). Vajíčka jsou symbolem nového života, papírové stuh a květiny stroměček zdobí, zvonky plní funkci jemného hudebního doprovodu (viz dále). Gojiček je symbolem probouzející se jarní přírody (bříza raší jako jeden z prvních stromů) a současně velikonočních svátků. Termínem konání obchůzky je totiž Velikonoční pondělí. Stromek nese obvykle skupina tří dívek, kterým se říká *gojic-*

korky (*gojiczorki*). Říkají, že chodí *po gojičku* (*gojiczku*), s gojičkem (z *gojiczekym*), obyčej je nazýván *gojiček* (*gojiczek*), *chození s gojičkem* (*chodzyni z gojiczekym*).

Vzpomínky pamětnic na chození s gojičkem sahají až do 20. let 20. století. V minulosti se ho účastnily hlavně děti z chudších rodin, aby si vykoledovaly nějaké peníze. Neslušelo se, aby po gojičku chodily dcery sedláků nebo jinak zámožných lidí. Z doslechu víme, že v současné době probíhá obyčej v několika obcích Těšínska, a to na české i polské straně Beskyd. V roce 2002 jsem jej zdokumentovala ve Vendryni, Bystřici nad Olší a Hrádku ve Slezsku, v roce 2003 v Jaworniku a Wiśle. V prvních třech uvedených obcích chodí s gojičkem dívky ve věku od šesti do patnácti let (někdy i mladší), většinou jsou to žákyňe základních škol s polským vyučovacím jazykem. Tradici obyčeje, s jehož podstatou a průběhem je seznamovaly už jejich babičky a maminky, pomáhají udržovat ve zmíněných obcích hlavně učitelky, vedoucí a členky folklórních souborů *Łączka* z Bystřice nad Olší a *Górole* z Mostů u Jablunkova. Jde o snahu udržet starodávný obyčej a potěšit všechny blízké. I když jsou dívky zvědavé na výslužku, ekomické důvody ustoupily do pozadí.

Jak tedy probíhaly obchůzky gojiček 1. dubna 2002. Časně ráno se ve Vendryni, Bystřici a Hrádku sešlo několik dívek v obřadních krojích Těšínského Slezska (v minulosti se chodilo nejen v krojích, ale i v běžných svátečních šatech), s nazdobenými stroměčky a proutěnými košíky na výslužku. Ve trojicích (prostřední nesla gojiček), se zastavovaly téměř u každého domu, hlavně tam, kde je sousedé každý rok pravidelně očekávají a u příbuzných. Tiché cinkání zvonečků prozrazovalo jejich příchod. Gojičkorky neklepaly na okna nebo dveře stavení, nepoužily ani domovní zvonek, ale postavily se před dům a začaly zpívat.

Jak takové koledování vypadá a co vlastně děvčata zpívají, si ukážeme na textu písně gojičkerek z Bystřice a Hrádku z roku 2002 a na částech textů dříve zaznamenaných. Protože na Těšínsku lidé dodnes mluví a zpívají ve slezském nářečí, uvádím k písním malé komentáře.

Bystřice nad Olší 2002:

V první sloce dívky zdraví a oslovují obyvatele domu:

*Dej Boże dobry dziyń pod Wasze okiynko,
prziszły my pocieszyć Was, miła gaździnko.*

Následuje refrén o gojičku, který se opakuje po každé další sloce (mělo by se při něm potřásat stroměčkem do rytmu):

Gojiczek zielóny, pieknie przistrojóny.

Dále se zpívá o podobě gojičku, gojičkorky charakterizují hospodyni a hospodáře:

*A na tym gojiczku malowane wajca,
sóm tu też dziyweczki szykowne do tańca.
Gojiczek zielóny, pieknie przistrojóny.*

*Zdało sie nóm zdało, że w polu gorzało,
a to gaździneczce liczko czyrwiyniało.*

*Gojiczek zielóny, pieknie przistrojóny.
Zdało sie nóm zdało, że sie w polu mroczy,
a to gazdoszkowi czerniały sie oczy.
Gojiczek zielóny, pieknie przistrojóny.*

Dej Bo - że dob - ry dziyń pod Wa - sze o - kiyn - ko
przi - szły my po - cie - szyc gaz - dosz - ka z gaź - dzin - kóm.
Go - ji - czek zie - ló - ny, piek - nie prz - stro - jó - ny.

Obchůzka trvá někdy až do odpoledních hodin – záleží na počtu navštívených domů a na velikosti obce. Po jejím skončení si gojičkorky výslužku rozdělí rovným dílem, malované výfuky uschovávají a některé použijí na stroměček v příštím roce.

Současně s gojičkem probíhá na Těšínsku chlapecká velikonoční pomlázka. Říká se jí

Další sloka je vyjádřením prosby o výslužku:

*Dejcie nóm tež dejcie, co nóm mocie daci,
bo sie nóm zaś trzeba dali pomykaci.*

Gojiczek zielóny, pieknie przistrojóny.

Po obdržení darů (bonbónů, čokolád, koláčků, vajec, ovoce a peněz) dívky poděkují a popřejí přítomným posluchačům, aby se dočkali příštích Velikonoc:

*Dziynkujmy Wóm tež za ty Wasze dary,
cobyście sie na rok śmiergusta doczekali.*

Potom se gojičkorky ubírají k dalšímu stavení.

Koledy gojičkerek mívaly až kolem dvaceti slok. Obsahovaly charakteristiku místních obyvatel, jejich hospodářství a podobně. V koledě z polské Wisły se zpívá: *A na tym tu dómie szumne krowy majóm, sóm tu też dziyweczki, co ich odbywajóm.* Nebo (ve stejné koledě): *Przi tym waszym dómu zielony stróm stoi, mocie tu dziyweczke, co sie wydać stroji*². V mnohých písních je vyjádřeno přání dobré úrody, zdraví a blahobytu: *Wyszli se gazdoszek na poleczko w poście, toglóndać pszyniczke, jako óna rośnie. Dejże, Panie Boże, coby pieknie rosla, coby były kłosa jako w lesie sosna*³. *Ku Waszemu oknu tu przistympujemy, zdrowio i bogactwa Wóm też winszujemy*⁴. Tak jako se podobají i liší texty, tak jsou rozmanité i nápěvy koled v jednotlivých lokalitách. Tento pochází z Nýdku⁵:

Obchůzka s Gojičkem
v Bystřici n/O. 50. léta
20. století
foto Karel Kaleta
sbírka H. Wawreczky

śmigrust nebo śmiergust. Chlapci polévají dívky vodou (aby byly zdravé a pracovité), ale i voňavkami, a pak je švihají *karabáčem* (*karawaczem*, *karwaczem*, *korwaczem*) nebo větvičkou jalovce (suší je). (Tato posloupnost polévání a bití není dnes všude závazná.) Nepsaným zákonem je, že gojičkorky se polévat ani švihat nesmějí, přineslo by to prý neštěstí⁶.

Chlapci to však mohou stihnout ještě před tím, než se dívky obléknou do krojů, nebo po skončení obchůzky s gojičkem.

Vedle gojičku se setkáváme také s výrazem *mojiček* (*mojiczek*). Podle výpovědí respondentů se jedná v podstatě o totéž, ale tento název se používá spíše *na dole*, tj. v dolanských obcích Těšínského Slezska. S *mojičkem* se chodilo údajně několik dnů nebo týdnů před hlavními velikonočními svátky.⁷ Soubor *Łączka* pořádá každým rokem *topiyni Morzanny* (topení Mařeny) spojené s nesením *mojiczka*. *Morzanna* je velká figurina (*kukła*), symbolizující zimu, *mojiczek* je skromně ozdobená větvička, ratolest (*gałonzeczka*, *latorośl*), symbol jara (*wiosny*). Obchůzka se koná na samém počátku jara. Pro srovnání - v centru Ostravy místní dětský folklorní soubor Hlubinka v předvelikonočním období v jeden den topí *Mařenu* a nese *májiček*, v Ostravě - Pustkovci na Smrtnou neděli pálí *Mařenu* a chodí s *májičkem* Slezský soubor *Heleny Salichové*. Na Vyškovsku a Bučovicu, odkud pocházím, jsou ve velké míře zastoupeny obchůzky děvčat se *stromčekem*, a to vždy na Smrtnou neděli.)

POZN MKY:

- 1 Sulitka, Andrej: Výsledky dotazníkové akce SMS z roku 1926 a současný stav výročních obyčejů na Frýdecku a Těšínsku. In. Výroční obyčej. Současný stav a proměny. Blok v Brně, Brno 1982, s. 283
- 2 Marcinkowa, Janina - Sobczyńska, Krystyna: Pieśni, tancer i obrzędy Górnośląska. COK, Warszawa 1973, s. 189.
- 3 Podle A. Kupcowé (1920) z Nýdku
- 4 Hrádek ve Slezsku 1. 4. 2002
- 5 Nápěv s textem koledy, jak ji zazpívala A. Kupcowa
- 6 V Nýdku platilo, že kdo by tuto zásadu porušil, ostatní chlapci by ho zbili, byla by to hanba pro všechny hochy (z vyprávění A. Kupcowé)
- 7 Andrej Sulitka ve výše uvedené studii píše: „Pozoruhodné je, že respondenti uvádějí v dotaznících jen chodenie s *májičkem*, a to časovo dost rozdielne (napríklad Mosty u Č. Těšína, Rychvald ap. na Smrtnú či Čiernu alebo Kvetnú nedeľu, Hrádek, Hřava zasa na Velkú noc atď.).“

PRAMENY A LITERATURA:

- Pieśni ludu polskiego na Śląsku. Tom I. Zesz. I. Nakładem Towarzystwa ludoznawczego w Cieszyńcu, Cieszyn 1908, s. 10 a 16.
- Zíbrt, Čeněk: Veselé chvíle v životě lidu českého. Vyšehrad, Praha 1950, s. 209 – 275.
- Gelnar, Jaromír - Sirovátka, Oldřich: Slezské písně z Třinecka a Jablunkovska. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1957, s. 134.
- Stolařík, Ivo: Hřava. Krajské nakladatelství v Ostravě, Ostrava 1958, s. 189 - 194.
- Górole. Horalský rok v Těšínských Beskydech. Mosty u Jablunkova 1996 (videokazeta).
- Frolcová, Věra: Velikonoce v české lidové kultuře. Vyšehrad, Praha 2001.
- Těšínsko. 4. díl. Lidová píseň a hudba. Lidový tanec. Prozaická ústní slovesnost. Lidové umění výtvarné. Nakladatelství Tilia, Šenov u Ostravy 2002, s. 47 - 49.
- Święta, święta - i po świętach... Głos ludu, 4. 4. 2002, č. 40, s.1, foto (M. Mikysková).
- Marzec z Marzanną i „gojiczkiem“. Głos ludu, 13. 4. 2002, č. 44, s. 4.
- Kadłubiec, K. D.: Skoro zapomniał. O radościach a straszach starej Karwiny. Karwiná 2002, s. 27 – 28.
- Mikysková, Markéta: Gojiczek zielony, pięknie przystrojony. Zprávodaj Ostravského muzea 2003/1, s. 14 – 20.
- Dokumentární materiály z uvedených výzkumů v letech 2002 – 2003 (Ostravské muzeum).

INFORM TOŮI A SPOLUPRACOVNĚCI:

- „Gojičkorky“ z Vendryně, Bystřice a Hrádku v r. 2002
- Mgr. Maria Podzemna (1946-2003), vedoucí souboru *Łączka* v Bystřici nad Olší
- Anna Waclawikowa, nar. 1923, Český Těšín
- Aniela Kupcowa, nar. 1920, Nýdek
- Hermína Jacak, 1911 - 2002, Karviná
- Mgr. Jadwiga Palowska, nar. 1948 a Adam Palowski, nar. 1943, Karviná
- Ing. Dariusz Palowski, nar. 1969, Ostrava
- Ing. Mgr. Beata Pulcer, nar. 1972, Rychvald
- Prof. PhDr. Karol Daniel Kadłubiec, nar. 1937, Český Těšín-Mistřovice
- Mgr. Wiesława Branna, nar. 1953, Český Těšín

V polském Jaworniku obnovila před čtyřmi lety obchůzku děvčat se zeleným stromkem Mgr. Mariola Kukuczkowa. Děvčata zde nesou *mojiczek* (i když se jedná o horskou obec) a obchůzka probíhá obdobně, jako na české straně. Starší dívky chodí s *mojičkem* samy, s těmi mladšími podnikla v roce 2003 M. Kukuczkowa cestu do nedaleké Wisły, kde s nimi navštívila několik libovolně vybraných domácností. Místním obyvatelům se koledování líbilo a dívky byly patřičně obdarovány. Někteří lidé si vzpomněli na obchůzku z dob svého dětství a mládí. (Na *mojiček* zde pamatují babičky dnešních kolednic, maminky už nikoliv.)

Gojiček (*mojiček*) je jedním z nejpoetičtějších obyčejů jarního období. S uvedenými informátory jsem si povídala o množství dalších jarních a velikonočních obyčejů a obřadů (o nejrůznějších magických praktikách, o šmigrustu, o umývání ve velkopáteční vodě, o velikonočních pobožnostech), zaniklých i stále dodržovaných, které by zasluhovaly další samostatné pojednání. Přijměte tímto moje pozvání k návštěvě Těšínska, kde staré lidové tradice mají své nezastupitelné místo.

V tomto příspěvku si klademe za úkol předložit novou etymologii jména řeky Olše a zároveň na jejím příkladu demonstrovat možnosti (a zároveň i jistá omezení) tzv. staroevropské hypotézy.

Historie hydronyma Olše

Řeka **Olše/Olza** je dlouhá 83 km, pramení v polských Beskydech u Istebné a vlévá se do Odry nad Starým Bohumínem (Lutterer-Majtán-Šrámek 1982: 223).

První písemná zmínka o řece je z roku 1290 (*super fluvium Olzam*), další pak z roku 1450 (*Olzam*) (Lutterer-Majtán-Šrámek 1982: 255, Borek 1991: 22, Udolph 1996: 215).

V dialektech českých i polských je řeka označována pouze jako *Olza* (Lutterer-Majtán-Šrámek 1982: 222).

Jméno *Olše* bylo řece *Olze* přirčeno lidovou etymologií a úředním rozhodnutím, aby tak byl posílen „více český“ charakter Těšínska (ve stejné době na polské straně byl z obdobných důvodů prosazován název „více polský“ *Olsza*).

Etymologii slovanskou od apelativa *olše* je nutné odmítnout již pro materiály jak z dialektů tak i historických pramenů, které tuto podobu **nikdy** neuvádějí. Proto za základ zkoumání je nutno vzít jméno *Olza*, které je doloženo (jak jsme výše ukázali) v dialektech i v pramenech. Toto hydronymum však nemá dle všeho slovanskou etymologii, je pro slovanskou etymologii nejasné a neprůhledné. Právě pro tuto neprůhlednost můžeme předpokládat, že hydronymum *Olza* má původ starší než slovanský.

Vzhledem k tomu, že vše, co známe z před slovanských jazyků, kterými se hovořilo na našem území, se nedochovalo nic jiného, než právě toponyma (tj. místní jména), musíme vždy při pokusech o etymologii toponyma jako před slovanského vzít v úvahu systemémovost takové etymologie.

V zásadě lze počítat s dvěma předhistorickými vrstvami bezprostředně doloženého etnika a přinejmenším jednou vrstvou etnika nedoloženou.

První vrstvou jsou Germáni, hovořící germánskými jazyky, druhou keltskými jazyky hovořící Keltové. Obě vrstvy pak přináleží k tzv. indoevropským jazykům (ostatně jako latina, slovanské jazyky, indické jazyky,

baltské jazyky, íránské jazyky, řečtina, arménština etc.).

Třetí vrstvou, která není doložená v historických pramenech, je předpokládaná vrstva raného indoevropského obyvatelstva, pro které se užívá (z nedostatku lepšího názvu) termín *staroevropská*. Staroevropská **hypotéza**, kterou mnohaletým výzkumem vytvořil Hans Krahe a jeho žáci a následovníci (za všechny jmenujme ty nejvýznamnější: W. P. Schmid, J. Udolph a další), je dnes považována mezi indoevropeisty za v zásadě prověřenou a obecně přijatou. Příslušníky tohoto etnika pokládáme dnes za předky většiny dnešních indoevropských jazyků v Evropě, hovořili tedy jazykem, z něhož se vyvinuly později keltské, germánské, baltské a slovanské jazyky.

Jako staroevropské může být označeno takové hydronymum, které splňuje některé důležité podmínky. O jejich specifikaci se pokusil svého času W. P. Schmid a stanovil několik pravidel, při jejichž splnění je hydronymum považováno za staroevropské:

1) Jméno musí být indoevropského původu a skládat se ze známé rodiny kořenů o významech „voda, téci, vlhkost“ a sufixů (jejichž výčet uvedeme níže).

2) Jméno musí být (byť třeba tvořené jinými staroevropskými sufixy) doloženo na vzdálených místech především nestředomořské Evropy.

3) Toto doložení musí být neshodné s rozšířením nám dnes známých indoevropských jazykových rodin (Schmid: 131).

Shrneme-li tedy tyto teze, vidíme, že v případě staroevropského „jazyka“ hovoříme

Řeka Olše u Hrádku
foto Karel Kaleta
sbírka H. Wawreczky

o jazyce *indoevropském* a to takovém, kterým se hovořilo na velké ploše Evropy před rozpadem tohoto *staroevropského kontinua* na jednotlivé indoevropské jazykové větve Evropy.

Bylo by rovněž namístě uvést repertoár nejběžnějších staroevropských hydronymických sufixů tak, jak je identifikoval a popsal Hans Krahe, který klasifikoval staroevropské sufixy do dvou kategorií, přičemž sufixy složené jsou tvořené nejčastěji dvěma sufixy jednoduchými. Za **sufixy jednoduché** považuje Krahe:

-a (-o-), -ia (-io), -ua (-uo-), -ma (-mo-), -na (-no-), -ra (-ro-), -la (-lo-), -nta (-nt(o)-)/-ntia (-ntio-), -sa (-so-)/-sia (-sio-), -sta (-sto), -ka (-ko-), -ta (-to-) (Krahe 1964 s. 62-66).

Výše uvedené sufixy tvoří dle H. Kraheho (1964: 65) u jednotlivých kořenů následující řady:

*Ala Alma Alana Alara Alanta-Alantia Alisa
Ara Arma Arona Arura Aranta-Arantia Arisa
Ava Auma Avena Avara Avanta-Avantia Avesa*

Vlastní etymologie

hydronyma Olza

Borek spolu s Lehr-Spławińským vycházejí ze starší etymologie Milewského (Język polski, 164-169). Ten etymologizuje z ide. tvaru **Ali-gā*, přičemž **ali-* přiřazuje význam „bílý“ (srovnáno s het. *alis* „bílý“(?)) a **-gā* je hodnoceno jako starý sufix objevující se i v *struga* < **stru-* < ide. **sreu-* (Milewski: 165). Z **Aligā* > sl. **Oľdza* > čes., pol. *Olza* (Lehr-Spławiński: 58-59, Borek: 22).

Etymologie Jürgena Udolpha vychází z předpokládaného tvaru **Aligā* > sl. **Oľga* > **Oldza*. Tak soudí kromě Milewského, Borka a Lehra-Spławińského ostatně i kolektiv autorů „Zeměpisných jmen...“ (Lutterer-Majtán-Šrámek: 222-223).

Udolph přináší soubor hydronym: *Algā*, *Allge*, *Algup̃ys*, *Algupis* (*Ałgupis*, *Ałk-upis*), *Alguvā*, *Algasis*, *Algetos*, *Algaw* z východního Pruska, Litvy, Lotyšska, Kuronska a Běloruska, řeku *Alguštica* a lokalitu *Algunja* na Balkáně, lokalitu v Etrurii *Algae*, španělské řeky *Algama*, *Algameca*, *Algamitas* a lýdskou lokalitu ὀλγίζα (Udolph: 215-219). Tentýž autor rekonstruuje kořenovou podobu **el-g/ol-g-* „zapáchat, hnít“ (Udolph: 215-219), *Olza* tedy znamená dle Udolpha „páchnoucí řeka“, což je motivace jistě sémanticky možná, kterou přinesl již K. Buga, který spojil naše hydronymum s rus. *oľgá* „bažina, bláto“ a srovnával s lot. *alga* (Buga: 201). Obdobně

soudí i autoři „Zeměpisných jmen...“ (Lutterer-Majtán-Šrámek: 223).

Obrátíme však svou pozornost zpět k Hansi Krahemu a povšimněme si, že Hans Krahe nalézá relativně vysoký počet řek s kořenem **el-/ol-/al-* (tj. odlišujících se pouze tzv. ablautem) po celé Evropě. A jak je vidět z tabulky uvedené výše, tvoří přímo jeden z pilířů staroevropské hydronymie.

Pokud předpokládáme, že dnešní *Olza* < psl. **Oľza* < germánská **Aliza* po uplatnění Vernerova zákona (jako *Jizera* < germánská **Izara* < staroevropská **Izara*; není tedy ani toto jméno řeky keltského původu, byť se to běžně traduje) vzniklá z původního, staroevropského **Alisa* (nejspíše keltským zprostředkovaním). V duchu staroevropské teorie můžeme považovat **al-* za kořen a **-sa* za hydronymický sufix (viz výše). Ono případné i mezi kořenem a sufixem je pouze opěrné.

Nyní je ovšem nutné dokázat, že naše rekonstruovaná **Alisa* je vskutku staroevropská a ne kupříkladu keltská.

Vezměme do ruky mapu Evropy a zanesme do ní hydronyma od stejného kořene **al-* motivována různými sufixy.

Jedná se o řeku *Ala* v Norsku, lotyšskou řeku *Ala*, přítok Bereziny *Ola*, potok a stejnojmenné město *Ala* při Adiži.

Další tvary zastupuje řeka v Latii *Allia* /*Alia* (Livius V 37,7), řeka při Jülichu **Alja* > *Elle* a přítok litevské Upě *Alėj*.

Též je možné jmenovat říčku **Alva* (?) > *Olve* v povodí Labe (stará *Alva*, *Olva*), řeku **Alava* > *Allow* v Cornwallu a > *Allaw* na Anglesey, jezero *Alowe* (1355) ve východním Prusku < **Alavia*, jezero na Litvě *Alovė* a lotyšskou řeku *Álave*.

Hydronyma typu **Alaventa* jsou velmi častá ve Velké Británii. Jmenujme *Alwent Beck* (1235 *Alewent*) u Durhamu, *Alwin/Alwyn* (1200 *Alewent*) v Nortumberlandu, *Allen* (1275 *Alwent*) rovněž v Northumberlandu a *Allan Water* (12. st. *Aloent*, cca 1160 *Alewent*), přítok Tweedu ve Skotsku.

Existují rovněž *nt-*sufixové tvary – za všechny přítok Neckaru *Alantia* (773) > *Elz* a stejnojmenný přítok Mosely, *Elte* (1014 *Alinde*), severozápadně španělskou řeku *Alenza* < **Alentia* a lit. *Alantà*.

Z *r-*sufixů snad stačí jmenovat řeku *Alara* (1096), dnešní *Aller*, přítok Wesery.

Pro nás nejzajímavější však jsou *s-*sufixy, už pro jejich vztah k naší Olze, kterou rovněž považujeme za sufigovanou pomocí *-s-*. Tak *Alsa* (Plinius III 126 an.), dnešní *Ausa*, se vlévá do Jadranu při Aquilei, *Alsa*, dnešní *Als* při Vídní, řeka *Alsà* na Litvě, existují dvě

toskánské říčky *Elsa* a jedna stejnojmenná na Sicílii. Z báze **Alsina*, **Elsana* můžeme jmenovat německou *Else* (v 13. st. *Elsen*), *Ilse* (1108 *Ilisina*), řeku *Auze* < **Alisa*, přítok Auby, přítok Rýna *Elisa* (983), dále *Ausenne* < *Alisenna* < *Alisontia* ve Francii, k ní pak další francouzské řeky jako jsou *Ausonne* < *Alisontia*, *Auzance* ve Vendée, *Alsance* (též *Alrance*, *Rance*), přítok Rhône *Lozence* a *Auzances* (1195 *Alsancia*), odvozené od **Alisantia* (Krahe 1954: 49, Krahe 1964: 35-38).

Co do sémantického obsahu staroevropského kořene **al-*, Krahe nachází lot. nt-kmen *aluōts* „pramen“, lit. *alėti* „zaplavovat“, *almėti* „téci“, *ālmės*, *ēlmės*, plur. „tělní tekutina, krev“, adv. *almaĩs* „tekoucí, spěchající“ (Krahe 1964: 35). Jméno Olza snad tedy znamenalo prostě jen „tok“, což je z hlediska pravidel pro určování staroevropských hydronymů naprosto regulární.

LITERATURA:

- Borek, H. (1991): *Wśród śląskich nazw*, Opole
 Buga (= Būga), K. (1914): *Slavjano-baltijskije etimologii*, In: *Russkij filologičeskij věstnik* 72, 187-202
 Krahe, H. (1954): *Sprache und Vorzeit. Europäische Vorgeschichte nach dem Zeugnis der Sprache*, Heidelberg
 Krahe, H. (1964): *Unsere ältesten Flussnamen*, Wiesbaden
 Kitson, P. R. (1996): *British and European River-names*, In: *Transactions of the Philological Society* 94:2, 73-118
 Lehr-Splawinski, T. (1941): *O pochodzeniu Słowian*, Poznań
 Lutterer, I. – Majtán, M. – Šrámek, R. (1982): *Zeměpisná jména Československa – Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*, Praha 1982
 Milewski, T. (1938): *Olza*, In: *Język polski* 23, 164-166
 Schmid, W. P. (1985): *Das Lateinische und die Alteuropa-Theorie*, In: *Indogermanische Forschungen* 90, 129-146
 Šefčík, O. (1998): *Otázka staroevropského původu hydronymu Olše*, In: *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university* A 46, 45-49
 Udolph, J. (1996): *Die Stellung der Gewässernamen Polens innerhalb der Alteuropäischen Hydronymie, Beiträge zur Namenforschung* 31, Heidelberg
 Vennemann, T. (1994): *Linguistic Reconstruction in the Context of European Prehistory*, In: *Transactions of the Philological Society* 92:2, 215-284

Můžeme tedy jméno řeky Olzy považovat za prokázaně staroevropské, neboť vyhovuje jak svým sémantickým obsahem, tak i možností zařazení do širší staroevropské struktury slovtvorné a zároveň rozšíření příbuzných hydronymů přesvědčivě ukazuje nemožnost přisoudit našemu hydronymu keltský či germánský původ.

Řeka Olza není ostatně ve Slezsku (ani v českých zemích) zdaleka jedinou „staroevropskou řekou“. Sama Odra je stejného původu, dále Opava, Visla, Nisa, jinde v českých zemích pak Morava, Dyje, Labe, Jizera, Otava a možná i další.

V tomto smyslu je tedy dvojnásob smutné naivně-nacionalistické přejmenování řeky na Olši, které nikoho neobohatilo (ani politicky, ani duchovně), ba ochudilo nás o starý střípek minulosti stejně spolehlivě, jako dynamit zničí starý dům.

Władysław Sikora – Hustý život býval / Gęste było życie

Libor Martinek

S Władysławem Sikorou (nar. 1933 v Bocanovicích) se při svých pracovních a badatelských výjezdech na Těšínsko setkávám rád, podobně jako s jeho synem Jackem (nar. 1964 v Trinci), který je, dá se říci, i mým generačním vrstevníkem. V těchto lidech je něco sympaticky tvrdohlavého a neústupného v tom, jak obhajují své hodnoty, nezcizitelné a nedělitelné. Těšínská země, rozdělená řekou Olzou na část českou a polskou, je jejich malou vlastí. Snad vědomí, že tvorba polské národnostní menšiny žijící v ČR nebyla nikdy a nikým z kulturních center podrobněji sledována ani hodnocena, utvářelo vědomí nutnosti obrany osobní identi-

ty, občanské integrity, uměleckých ideálů a estetických hodnot navzdory nepřízni doby. Svoji úlohu sehrál pocit dvojího vydědění, vytržení z kořenů. O tom se tu veřejně nemluví, najdete to však v poezii polských básníků žijících u nás. Někde implicitně jako u Wilhelma Przewyckiego, jinde explicitně – zejména v básních Renaty Putzlacherové z počátečního období tvorby. Narození v Česku, mluvící však jinak, jiným jazykem, vlastně dvěma jazyky – doma nářečím, v menšinové škole spisovnou polštinou – a na úřadech česky. Po vojenském stavu v Polsku dlouhodobě zbaveni možnosti vycestovat tam, kde se mluví řečí Mickiewiczovou i zase jeden

Pod Břehy

Hance

Je konec poezii –
chybí sok

i přátelé.

Ukryju tě, Múzo,

v secondhandu,

a třeba se natrefí

babka Anna

s pradědem Ramšou,

případně páter Gvužd'

se vrátí ze Salajky a:

- Carmina sunt dolorosa –
uzavře klábosení.

- Carmina sunt dolorosa? –
zeptá se praděd Ramša,
nalévaje do džbánů
domácí víno.

Přeložil Erich Sojka,
únor 1997

Pod Brzegami

Hance

Skończyła się poezja

nie ma przeciwnika

ani przyjaciot

Ukryję cię Muzo

w secondhandzie

a nuż się trafi

babcia Anna

z Ramszą pradziadkiem

względnie pater Gwózdź

wróci z Sałajki i –

- Carmina sunt dolorosa –

zamknie gadkę

- Carmina sunt dolorosa? –

powie pradziadek Ramsza

lejąc do dzbana

domowe wino

Polák, který se narodil v zemi, kde většina obyvatel mluví jinak – litevsky. A přitom každý Polák zná slavný verš: „Litwo, ojczyzna moja!“

Před léty Sikora založil spolu s těšínským grafikem Bronisławem Liberdou a novinářem Třineckého hutníku Kazimierzem Jaworskim autorské sdružení *Trójka z Bermudzki*. Jako by tento spolek spřízněných duší cítil, že je třeba se bránit nejen vůči ohlupující normalizaci ve společnosti, ale že je nutné si vytvořit prostor pro – řečeno normalizacím uštváným těšínským básníkem Henrykem Jasickem (1919-1976) – svobodné, i když neveřejné „noční rozhovory rodáků“. Pomyslíte si: těšínská Libeň? Ano i ne. Hrabelem byl osudově dotknut jiný polský spisovatel z tohoto okruhu malého, avšak uměleckými výkony „mocné hrstky“ polských umělců, ostravský prozaik Wiesław Adam Berger (1926-1998). Ono ani nešlo o underground, spíše o zachování kritického úsudku, když režim na jedné straně okatě hlásal internacionalismus, národnostní menšiny podporoval v politicky neškodné folklorní činnosti, na straně druhé se na moderní uměleckou činnost v pohraničí nedala ani koruna. A Sikorova tvorba šla od počátku cestou moderních výbojů polské národní literatury, je z ní cítit potřebu rozvíjení dědictví avantgardy, podobně jako u polského klasika avantgardy Tadeusze Różewicze, básníka ticha i předchůdce postmodernismu, k němuž se v počátcích své básnické tvorby v 60. letech Sikora otevřeně hlásil (třeba na stránkách opavských Listů Památníku Petra Bezruče).

Skutečnost, že si Sikora zachoval integritu osobního a uměleckého vývoje, potvrzuje i sbírka *Gęste było życie - Hustý život býval*, vlastně na kopírce rozmnožený sešit v kroužkované vazbě o šedesáti stranách, který mi někdy

na počátku roku 2002 poslal coby autorský výtisk. Nejde tedy o knížku vydanou v regulérním vydavatelství, vybavenou ISBN, ale „samizdat básní v českých překladech“ Lubomíra Jaworského, Pavlína Jaworské, Oldřicha Rafaje, Ericha Sojky a Libora Martinka. Sešit byl autorem ohlášen již v anketě k příležitosti 5. výročí vzniku Vendryňského poetického magazínu *Weles* (č. 12, 2001) a zahrnuje zrcadlově otištěné Sikorovy polské básně z let 1961 – 1997 s jejich překlady do češtiny.

Řeknete si: pouhý samizdat... Ovšem skutečnost vydávání v tomto případě básnického souboru vlastním nákladem a „na koleně“ může mít širší kulturně-společenské pozadí nebo třeba jen užší, osobní aspekt. Existují granty určené k vydávání děl národnostních menšin, ale není jich zase tolik a nejsou tak štedré, aby pokryly ztrátu vydavatele. Po zániku polské ediční řady ostravského Profilu se o vydávání polské produkce nejvíce zasloužilo těšínské vydavatelství OLZA, ovšem nevýdělečné tituly si toto malé soukromé vydavatelství nemůže dovolit vydávat. A vydávání poezie bylo vždy ztrátovým podnikem. Možná je důvod i v tom, že než obíhat vydavatele, je snažší si sbírku vydat svépomocí, vždyť dobrá poezie se ubrání sama i bez přitažlivé obálky a pevné vazby. Ona to JE v Sikorově případě dobrá poezie. Tak proč neudělat radost přátelům a známým? Jenomže pak má případný recenzent o to těžší úlohu, aby obhájil v redakci toho kterého časopisu prostor k zmínce o knize vydané samizdatem, řekněme však raději „ineditně“, když pojem „samizdat“ nese sebou ještě předrevoluční konotace. Nicméně takový sešit představuje „druhý oběh“.

Sikorova poezie se navíc nějakému hodnocení vzpírá. Nenajdeš tady žádný slovní balast, nějaká opotřebovaná klíše. Všechno je tady svěží, provoněné beskydským povětrím, lyrické obrazy jakoby tesané do dubového špalku, jak to uměl lidový řezbář Henryk Nitra, o němž Sikora složil nevšední poemu (*Henryk Nitra*, Bielsko-Biala, 1981). Jak se probírám básněmi ve sbírce, vznikajícími v 60. až 90. letech, k nimž byla připojena jedna prozaická črta Zima (v překladu Pavlína Jaworské), zjišťuji, že tahle poezie, budiž mi odpuštěno omleté úsloví, zraje jako víno. A tak místo kritikova planého mudrování o estetické kvalitě díla přeji milému panu Sikorovi, aby nevyschl zdroj jeho básnické inspirace a abychom se jako milovníci kvalitní poezie dále těšili z dalších jeho sbírek básní nebo aspoň sešitů s básněmi.

Gęste było życie - Hustý život býval... Inu, jiný v případě tohoto autora ani být nemohl. Titul své nové dvojazyčné polsko-české sbírky Władysław Sikora zvolil příznačně, říká vše.

Muzea Těšínska se představují

Výstavní síň Základní školy

s polským jazykem vyučovacím v Bukovci

V malebném údolí Těšínského Slezska, v otočení půvabných hor Beskyd a na hranici tří států – Polska, Česka a Slovenska, najdeme velice zajímavou horalskou obec Bukovec. Obec má pradávnou minulost. Polská škola zde byla založena již v roce 1792. V Bukovci dodnes existují horalské dřevěnice a stále se zde živě udržují lidové zvyky. Proto bylo ve zdejší polské škole založeno malé regionální muzeum Karola Piegzy. Bylo otevřeno v roce 1995 za odborné a finanční pomoci Okresní muzea ve Frýdku-Místku a Rady Poláků v Českém Těšíně.

Ve výstavní síni je možno shlédnout ukázky lidové horalské architektury, kroje, předměty denní potřeby, které sloužily našim praotcům a jsou důkazem bohatství našich kořenů. Díky předmětům, které darovali občané z okolí, si můžeme lépe představit, jak se kdysi žilo v obyčejném venkovském domku. Ve vitrínách můžeme obdivovat těšínské kroje, které si majitelky vlastnoručně zhotovovaly. Dále jsou zde vystaveny dámské sukně, kalhoty, košile, brucleky, krpce a také živůtky, jejichž výroba byla velmi pracná, háčkované čepce, háčky, které byly nejčastěji stříbrné nebo zlaté, ozdobné pásy zhotoveny z korálků, nebo vyšíváné drahou přízí. Ve výstavní síni vás jistě nejprve zaujme kolovrátek, hliněné nádoby, dřevěné formy k výrobě čtvrtků másla, smetaníky, formy na pečení a žehličky. Lidé zde byli nábožensky založeni, a proto pod okny visely ozdobné závěsy – požehnání chránící dům od všech zlých sil. V koutě je umístěn vyřezávaný dřevěný kříž

a obrazy s náboženskými motivy. V žádné domácnosti nesměla chybět truhla, do níž byly ukládány kroje a jejich doplňky, peníze, modlitební knížky, růžence atd. Pro hospodáře bylo nejdůležitější pole, a s tím se vázalo sklizení obilí. K tomu bylo potřeba cepů. V každé domácnosti byly alespoň tři. Jestliže chcete dřevěnici vidět zblízka, stačí si udělat výlet do Bukovce. Snad nejkrásnější exponáty jsou fotografie, zavěšené na stěnách expozice. Poznáte z nich, že život v minulých dobách byl jiný, ale velmi rozmanitý a bohatý. Jeho bohatství je nejen v architektuře a lidovém umění, ale především v lidové kultuře – obyčejích, písních, básních, vyprávěních... Ukázky ze života je možné prohlédnout ve fotografických albech nebo na videu, které spolu s knížečkou „Dějiny Bukovce“ tvoří dokumentační materiál malého muzea.

Ivana Wronová